

VOCABULARIO ORTOGRÁFICO DA LINGUA GALEGA

CRITERIOS DE ELABORACIÓN

1. INTRODUCCIÓN

Na historia das linguas os dicionarios (e as gramáticas) teñen un valor simbólico moi importante. As grandes linguas europeas (o francés, o italiano, o alemán, o castelán, por ex.) despois dun período de loita pola emancipación con respecto ao latín acabaron cristalizando como linguas nacionais porque se converteron (a) ou na lingua do aparato do estado (ás veces axudadas por decretos como o famoso Villers-Cotterêts); ou (b) se escolleron como vehículo dalgún texto relixioso fundacional moi importante (como é a tradución da biblia para varias linguas xermánicas no século XVI e seguintes; a biblia foi o libro de lectura por excelencia e tivo unha importancia enorme na creación de coineés literarias); ou (c) serviron de vehículo dunha literatura vulgar (ás veces ademais das dúas razóns xa mencionadas) porque un escritor ou un grupo de escritores carismáticos, dignos de imitación, as usaron nas súas obras de creación.

Cando esa lingua común xa existía apareceron os cantores da súa excelencia (*Defensa e ilustración da lingua X*, *Diálogo en louvor da lingua Z*) e apareceron tamén os gramáticos, os tratadistas da retórica e os lexicógrafos. A data da primeira gramática dunha lingua vulgar europea é, segundo Baggioni (1997), 1412 para o italiano, 1492 para o castelán, 1531 para o francés, 1534 para o alemán, 1536 para o portugués, 1586 para o inglés. A data do primeiro dicionario é 1495 para o castelán, 1543 para o francés, 1611-12 para o portugués, 1712 para o inglés, 1760 para o alemán. Nalgúns países aparecen máis tarde academias que, pola súa autoridade científica (a da Crusca 1582) ou pola científica e legal (a francesa 1635 e a española 1713), interveñen na norma idiomática. Nos países onde non hai academia a autoridade dun individuo (Johnson ou Webster, en menor medida Blutteau) funciona como referencia de *bel usage*. Pero fose como fose o currículo destas linguas o que queremos salientar é que a súa canonización cun dicionario ten un valor simbólico aínda maior ca o que se lle poida supoñer a ese dicionario como rexistro científico da lingua. Unha lingua con gramática e dicionario é unha entidade independente e feita; eses instrumentos lingüísticos supoñen tanto un orgullo para os da casa como un recoñecemento obrigado para os de fóra. O que se admite nunha gramática e nun dicionario fai regra e o que non se admite neles é condenable. A necesidade de contar con obras de consulta (especialmente referidas á forma canónica dunha lingua) sentiuse de tal maneira na época de estandarización dos grandes idiomas que se volveu

unha “moda desenfrenada en las naciones reducirlo todo a diccionarios”, segundo dicía Sarmiento con algo de sorna no *Onomástico*, polo andazo dicionarístico que había no século XVIII¹.

As linguas pequenas, especialmente aquelas que accederon ao cultivo despois dunha etapa máis ou menos longa de diglosia que as excluía das funcións literarias e administrativas, senten, se cadra con máis urxencia cás outras, a necesidade deses instrumentos. Quen siga a historia do noso rexurdimento idiomático (e é un caso similar ao de calquera outra lingua emerxente ou re-emerxente) encontrará numerosos textos nos que se fala da necesidade dunha autoridade (organismo ou particular) que lexisle en materia de gramática e de léxico. A situación de contacto lingüístico na que emerxían creaba inseguridades motivadas pola interferencia, e o usuario achaba en falta unha autoridade que o guiase neste terreo inzado de dificultades.

Ora, aquelas defensas, gramáticas, dicionarios e retóricas das grandes linguas europeas apareceron despois dun cultivo máis ou menos longo das linguas correspondentes. Tocante a dicionarios, Bento Pereyra ou Blutteau para faceren os seus non necesitaban senón sentarse nos seus gabinetes e baleirar os libros dos poetas e dramaturgos e cronistas máis reputados dos dous ou trescentos anos anteriores e rexistrar os seu vocábulos como mellor soubesen. O galego e outras moitas linguas sentiron a necesidade de formar o dicionario antes mesmo de ter materiais para facelo. Percibiuno xa Sarmiento:

Las naciones dichas, excepto la gallega, tienen muchos materiales en los libros para formar su Diccionario particular respectivo. Así ha sido forzoso valerse de muchas voces no escritas para cimentar un Diccionario Gallego.

Refírese ás arredor de 10.000 voces que reuniu no *Catálogo* e nas *Colecciones*, que non son en realidade máis que materiais para “alicerzar” un dicionario, como el di con razón; e madía levaba queixarse de non ter materiais escritos: o galego medieval case se descoñecía, e a literatura galega non oral aínda tardaría 100 anos en aparecer. É verdade que o galego tiña daquela unha rica literatura oral que podería ser usada como fonte (igual que o foi a serbia ou a finlandesa) pero estaba sen transcribir; para vergonza

¹ Sobre o valor simbólico do dicionario son ben explícitas as palabras que inician o prólogo do da RAE en 1726: "El principal fin que tuvo la Real Academia Española fue hacer un diccionario copioso muy exacto en que se viese la grandeza y el poder de la lengua, la hermosura y fecundidad de sus voces, y que ninguna otra le excede en elegancia, frases y pureza, siendo capaz de expresarse en ella con la mayor energía todo lo que se pudiese hacer con las lenguas principales en que han florecido las Ciencias y las Artes pues de entre las lenguas vivas es la Española, sin la menor duda, una de las más compendiosas y expresivas".

nosa, boa parte dela non se transcribiu nunca e quedará inédita para sempre; botaron man da literatura popular aínda que en medida moi limitada Sobreira e Valladares, pois ambos colixiron senllos cancioneiros (tamén refranceiros) como “materiales” para os respectivos dicionarios. Así é que ata o 1900 os dicionarios galegos practicamente non rexistran ningunha voz autorizada (imos pasar por alto as 100 voces que Valladares autoriza con textos de 30 autores, o que supón só unha entrada autorizada cada 160, pois ten 16.082 entradas).

2. AS PROPOSTAS DOS DICCIONARIOS GALEGOS (ANTERIORES AO ELADIO)

Desde o punto de vista que aquí nos interesa (a creación dun código) a historia dos dicionarios ata a década dos oitenta do séc. XX é ben pouco brillante, como xa se contou bastantes veces. En primeiro lugar pola provisionalidade con que algunhas obras foron feitas, que non pasaron de ser borradores inéditos de dicionarios (Sarmiento, Sobreira, Aguirre, Rodríguez, Pintos e Porto Rey); algúns deles nin sequera lles deron ás súas colleitas feita de dicionario (Sarmiento e Rodríguez; o Rodríguez que coñecemos impreso é unha reescritura de A. M^a. de la Iglesia); outros quedaron sen folgo na letra A ou pouco despois (Sobreira, Porto Rey e a Academia). En segundo lugar polas fontes. A falta de fontes fai que apareza moi cedo un “vicio” dos dicionarios galegos que dura aínda hoxe: o de usar como referencia os dicionarios casteláns e portugueses, galeguizar as voces na medida en que as habilidades e os prexuízos de cada quen lle permitan, e copiar (se é do portugués traducir ao castelán) ou adaptar, con máis ou menos disimulos, as definicións dos dicionarios daquelas dúas linguas; se se cotexan as papeletas de Sobreira co dicionario da RAE 1780 o asunto resulta case escandaloso; velaquí un par de exemplos que poderíamos multiplicar a centos (nótese que se consideran entradas diferentes cada unha das acepcións):

DRAE 1780	Sobreira
ABATIR. v. a. Derribar, derrocar, echar por tierra. <i>Dejicere, evertere, deturbare.</i>	
ABATIR. Baxar, descender. <i>Demittere se, vel dejicere.</i>	
ABATIR. met. Humillar, envilecer. Tambien suele tomarse por hacer perder el ánimo, las fuerzas: y en este significado se usa como recíproco: <i>Deprimere, demittere, affligere alicujus animum aut vires frangere, debilitare, infirmare.</i>	ABATIR. Oprimir y humillar a alguno. ABATIR. Poner a otro en estado de pobreza, o de humildad, o de vergüenza.
ABATIR. <i>Nánt.</i> Ir para sotavento, no seguir el navío aquel curso derecho hácia donde tiene la proa, quando no va en popa. <i>Navim à</i>	ABATIR. <i>Nánt.</i> Ir para sotavento. No seguir el navío aquel curso derecho hacia donde tiene la proa, cuando no va en popa.

<i>recto cursu deflectere, declinare, decedere.</i>	
ABATIR LA PIPERÍA. f. <i>Náut.</i> Deshacer ó desbaratar las pipas ó barriles que en las embarcaciones sirven para llevar el agua dulce. <i>Aquaria dolia dissolvere.</i>	ABATIR A PIPARIA. <i>Náut.</i> Deshacer o desbaratar las pipas.
ABATIR TIENDA. f. <i>Náut.</i> que vale quitar o baxar la cubierta de lienzo, ó lana que levantan en las galeras, y embarcaciones llanas para defenderse del sol, ó temporal. <i>Velarii vel umbraculum demittere.</i>	ABATIR A TENDA. <i>Náut.</i> f. Quitar o bajar la cubierta de lienzo en las galeras.
ABSTINENCIA. s. f. La virtud de abstenerse, ó el exercicio de ella.	AUSTINENCIA. s. f. y ant. Abstinencia. La virtud de <i>astîrse</i> , o ejercicio de ella.
ABSTINENCIA. La privacion voluntaria de qualquier cosa, y comunmente se entiende de las cosas de comer y beber. <i>Abstinentia.</i>	AUSTINENCIA. La privación voluntaria de cualquier cosa, y comunmente se entiende de cosas de comer y beber.
ABSTINENCIA. Por antonomasia se da este nombre al día en que por precepto de la iglesia o por voto especial de alguna Diócesi, ó pueblo, no se puede comer carne. <i>Abstinentia a carnibus</i>	AUSTINENCIA. Por antonomasia se da este nombre al hecho de no comer carne algún día, en cumplimiento de algún precepto de la Iglesia, o de algun voto de la Diócesi o lugar, con tal que se pueda cenar; y semejante día se llama día de abstinencia.

Sería doado exemplificar con varios centos máis de palabras nas que se ve por parte de Sobreira un intento de modernizar o léxico galego introducindo préstamos do castelán ou intelectualizando voces populares galegas engadíndolles contidos novos. Pensado na súa edición das *Papeletas* usa o signo = para as palabras que foron tomadas ou adaptadas e definidas igual que no *DRAE*; * para definicións retocadas; + para indicar máis afinidade co *Diccionario de autoridades* que co *DRAE*; × para definicións inspiradas pero non copiadas. Un signo ou outro aparecen na maioría das entradas.

Entre esa morea de voces (ou acepcións) xulgadas “necesarias” para unha lingua culta non faltan xa en Sobreira voces de contrabando, tomadas do castelán, seguramente porque tiñan un certo cheiro galego, como a seguinte, que en castelán é un cruce de *brotar* + *retoñar* (xa se sabe que *retoñar* é derivado de *otoño* e que en galego enxebre se di *retonar*):

DRAE 1780	Sobreira
ABROTOÑAR. v. n. ant. <i>Agr.</i> Lo mismo que BROSTAR	ABROTOÑAR. v. n. de Moraña. Brotar las plantas

Aínda así é preferible absterse de facer comentarios negativos tanto polo traslado de entradas e definicións como por esas documentacións estrañas (de Moraña, de Ribadavia...), porque eran fichas brutas (*papeletas*) para un dicionario e non un dicionario que non se sabe qué forma definitiva tería. O malo é, en cambio, que moitas desas voces pasaron ao dicionario da RAG

case sen filtrar e del aos outros todos, mesmo suprimindo a información de que procedían de Sobreira (que a RAG case sempre reconece).

Noutras ocasións temos manifestado que a primeira tentativa de modernizar o galego (cubriendo as lagoas léxicas que a falta de cultivo literario lle creara) era a de Carré; temos que rectificar esa idea porque é Sobreira quen se estrea propondo unha aclimatación de cultismos e internacionalismos; a Real Academia Galega segue coa mesma iniciativa, antes ca Carré, de maneira aínda máis desenfadada; o que pasa é que Carré foi o primeiro que levou a iniciativa do A ao Z. Dos cotexos dos nosos dicionarios con outros resulta que para Sobreira era o dicionario da Real Academia Española a única fonte de inspiración en materia de internacionalismos, para a RAG (César Vaamonde) é tamén o *DRAE*, agora na ed. de 1899, unha das principais referencias pero á beira do dicionario portugués de Domingos Vieira; o *DRAG* toma ás veces dun mesmo dicionario entrada e definición, outras veces toma dun o lema e doutro a definición ou ben reescribe a definición cos datos dun e doutro. Velaquí uns exs. nos que hai tradución ou adaptación:

Vieira 1871	DRAG 1913 ss
ABACO , <i>s. m.</i> 1. Parte superior da columna, na orde Corinthia. 2. Cópa, apparador, mesa ou credencia, onde se colloca baixella. 3. Taboa arithmetica de Pythagoras, ou taboa onde calculavam os Abacistas . 4. Pia onde se lava o ouro.	ABACO . <i>s. m.</i> 1. Abaco. Parte superior del capitel de una columna en el orden corintio. 2. Aparador, mesa donde se coloca la loza. 3. Tabla aritmética de Pitágoras. 4. *Arca ² . V. HUCHA.
ABRUPÇÃO , <i>s. f.</i> (do latim <i>abruptio</i>) Fractura transversal de um osso, em volta da articulação, de modo que as extremidades fracturadas se afastam uma da outra [...].	ABRUPZON . <i>s. m.</i> [sic] Rotura transversal de un hueso, con superficies desiguales, de modo que las extremidades fracturadas se separan una de otra.
ACALÉPHOS , <i>s. m. pl.</i> (do Grego akaléphê, de <i>a</i> , sem, <i>kalos</i> , bom, e <i>aphê</i> , toque). Classe de animaes sem vertebras, a que na illha de S. Miguel, se chama vulgarmente agua-viva, e os francesez <i>ortiga de mar</i> ; andam boiando á tona d'agua por meio de contracções e dilatações ou enchendo-se de ar [...].	ACALEFOS . <i>s. m. pl.</i> zool. Acalefos. Ciertos invertebrados cuyo contacto produce una sensación parecida á la de la ortiga, por lo que, vulgarmente, se les llama ORTIGAS DE MAR .

DRAE 1899	DRAG 1913 ss.
Acaule . (Der. de <i>a</i> privat. y lat. <i>caulis</i> , tallo) <i>adj.</i> Dícese de la planta cuyo tallo es tan corto que parece que no lo tiene.	ACAULE . <i>adj. Bot.</i> Acaule. Se dice de la planta que aparentemente carece de tallo por tenerlo demasiado corto.
Balata . (Del it. <i>ballata</i> , del lat. <i>ballare</i> bailar) <i>f.</i> Composición poética que en un principio se	BALATA . <i>s. f.</i> Balata. Composición poética que se cantaba al son de la música de los

² As formas precedidas de asterisco (*) enténdese que son arcaísmos.

hacía para ser cantada al son de la música de los bailes.	bailes.
---	---------

Velaquí unha mostra de artigos nos que se mesturan datos dos dous dicionarios:

<i>DRAE 1899</i>	<i>Vieira 1871</i>	<i>DRAE 1913 ss.</i>
Balda. <i>f.</i> (...etim...) Cosa de poquisimo precio y de ningún provecho	BALDA, <i>s. f.</i> Defeito, falta habitual, monomania, veneta...	*BALDA. <i>s. f.</i> 1. Balda. Cosa sin provecho ni utilidad alguna [= DRAE]. 2. Defecto, falta habitual en alguno [= Vieira].
Baña. <i>f. Montañ.</i> Bañadero	BANHA, <i>s. f.</i> A gordura dos animaes que se contem nas aréolas do tecido celular ...	BAÑA. <i>s. f.</i> Bañadero. El charco o paraje donde suelen bañarse y revolcarse los jabalíes y otros animales monteses [= DRAE]. ³ 2. La gordura o grasas del cerdo y otros animales [= Vieira].

E velaquí un caso de artigo reescrito con información dun e doutro:

<i>DRAE 1899</i>	<i>Vieira 1871⁴</i>	<i>DRAE 1913 ss.</i>
Academia (del gr. Ἀκαδημία, de Ἀκάδημος, nombre propio). <i>f.</i> 1. Lugar ó sitio ameno en uno de los arrabales de Atenas, donde Platón y otros filósofos enseñaban filosofía. 2. Escuela filosófica fundada por Platón, cuyas doctrinas se modificaron en el transcurso del tiempo, dando origen á las denominaciones de Antigua, Segunda y Nueva Academia. Otros distinguen cinco en la historia de esta escuela. 3. Sociedad de personas literatas ó facultativas, establecida con autoridad pública para el adelantamiento de las ciencias, buenas letras, artes, etc. Junta ó reunión de los académicos <i>El Jueves Santo hay Academia.</i>	ACADEMÍA, <i>s. f.</i> [1] (Do grego <i>academia</i> do nome de <i>Academo</i> , heroe Atheniense). Paseio publico situado nas margens do Cephiso, cedido a Athenas por um seu cidadão para a fundação de um gymnasio. Em uma sua herdade, nas proximidades, aonde existia um pequeno templo dedicado ás Musas, abriu Platão escola de philosophia, a primeira e mais celebre de todas. Verdadeiras Academias gregas houve só tres: a <i>antiga</i> , fundada por Platão e continuada, com não menos esplendor, por Speusippo, Xenocrates, Polemão, Crates e Crantor; a Academia média , fundada por Arcesilau; e a <i>nova</i> , fundada por Carneades. Conta-se uma <i>quarta</i> , fundada por Philão, e	ACADEMIA <i>s. f.</i> Academia. 1 Paseo público situado en los arrabales de Atenas, donde Platón enseñaba filosofía. Tomó el nombre de Academo, propietario de aquél paraje. Aunque algunos cuentan cinco Academias griegas, en realidad no hubo si nó tres: Antigua Academia, fundada por Platón y continuada por otros filósofos: Segunda Academia, fundada por Arcesilao; y Nueva Academia, fundada por Carneades. Las otras dos no merecen el nombre de tales [= DRAE 1 e 2 + Vieira 1]. 2. Junta de literatos [<?]. 3. Edificio ó local en donde se reunen los académicos [DRAE 4]. 4. La Corporación científica

³ Non é aquí o lugar de facer esta crítica, pero advírtase como o rexistro de "dialectal" *Montañ.* = montañésismo, ou sexa, voz típica de Santander, e que non pertence á definición, pasou a interpretarse como "montés", relativo a animais.

⁴ Elimino información enciclopédica.

<p>4. Casa donde los académicos tienen sus juntas.</p> <p>5. Junta ó certamen á que concurren algunos aficionados á la poesía para ejercitarse en ella, ó con motivo de alguna celebridad, en que suele haber asuntos, y algunas veces, premios señalados.</p> <p>6. Junta que los profesores, los alumnos ó los aficionados tienen para ejercitarse en cualquier arte ó ciencia.</p> <p>7. Establecimiento en que se instruye á los que han de dedicarse á una carrera ó profesión.</p> <p>8. <i>Esc. y Pint.</i> Estudio de una figura entera y desnuda tomado del natural y que no forma parte de una composición.</p>	<p>a <i>antiochense</i> fundada por Antiocho de Ascalon. Porém estas duas ultimas não merecem o título de Academias gregas, porque ja então a Grecia estava sujeita a Roma e os seus chefes deixaram claramente de conhecer a diferença que vae entre um povo subjugado e um povo livre [...].</p> <p>[2] Figuradamente veiu a significar a philosophia platónica, e, por ampliação, a escola de qualquer philosopho e o sitio em que se ensina qualquer disciplina. Dá-se o nome de Academia á Universidade de Coimbra [...].</p> <p>[3] Assim se chama tambem a todas as corporações científicas, que emprehendem trabalhos collectivos, e bem assim ás reuniões de pessoas illustradas, que se propõem celebrar um certo assumpto em prosa ou verso [...].</p> <p>[Segue unha enumeración de Academias portuguesas]</p> <p>ACADÉMIA, <i>s. f.</i> Em Pintura é uma figura inteira, nua, ou com leves roupagens, para estudo do desenho [...].</p>	<p>ó literaria dedicada á emprender trabajos colectivos para el cultivo de las ciencias, artes, bellas letras, etc., como la Real Academia Gallega, la Real Academia de Medicina y otras [Vieira 3].</p> <p>5. En las Universidades se llama así, á las juntas que los profesores de Derecho ó de otras facultades tienen establecidas para ejercitarse en la teórica y práctica [DRAE 6].</p> <p>6. Reunión á que concurren los aficionados á la poesía para ejercitarse en ella, ó con motivo de algún acto solemne en que suelen adjudicarse algunos premios [DRAE 5].</p> <p>7. Reunión de maestros ó aficionados a la música [<?].</p> <p>8. En pintura y escultura se da este nombre á la figura entera diseñada por un modelo vivo desnudo ó con ligerísima ropa [DRAE 8 + Vieira académia].</p>
---	--	---

Vaamonde (*DRAG*) seguramente usa outras fontes, haberá que verificar cales, porque algunhas definicións que dá non parecen reescrituras do *DRAE* nin do Vieira (e seguramente están inspiradas nalgún outro modelo):

- BACILO.** *s. m.* 1. Bacilo. Género de bacterias perteneciente a la familia de las bacteriáceas caracterizado por presentar sus especies cilios esparcidos en la superficie.
2. Género de ortópteros de la familia de los fásmidos.

Igual que Sobreira, incorpora palabras que lle parecen moi enxebres (aínda que non se documenten no galego actual e mesmo no antigo sexan de lectura dubidosa ou definitivamente errada, entre estas moitas froito das lecturas do propio Vaamonde)

Vieira 1871	DRAG 1913 ss.
AASO , <i>s. m.</i> Ocasión, motivo. V. Aazo	*AASO . V. *AAZO .
AAZO , <i>s. m.</i> Ocasión, motivo, causa. Usa este termo Azurara na <i>Chronica da Guiné</i> etc.	*AAZO . <i>s. m.</i> Ocasión, motivo, origen. Lo mesmo que *AASO .

A palabra *aaso* é de orixe moi controvertida (v. Corominas *asir*), pero o que parece claro é que *aa-* non é senón unha grafía arcaica que significa á tónico; sexa o que sexa, o que nos interesa nesta discusión é mostrar como Vaamonde enxebriza e enriquece o galego con arcaísmos, escamoteando a fonte. Curiosamente non remite a *azço*, que define conforme a Rodríguez e Cuveiro (pero non Sobreira, que tamén rexistra a voz); en cambio en *azço*, que está case 300 páxinas máis adiante, percibiu a parentela e hai unha remisión para *aaço*.

(A cantidade de arcaísmos entrados no DRAG podería contabilizarse exactamente se non fose que hai moitos sen sinalar; aínda así podemos ter unha idea aproximada: das 12.468 entradas que ten, 835 teñen no lema a marca de arcaísmo (6,7% dos lemas); ademais, dentro da definición hai outras 358 entradas nas que a algunha acepción se lle atribúa un uso arcaico (2,8%); en total 9,56% de voces coa marca de arcaicas; case unha voz de cada dez. Isto carecería de interese para o tema que nos ocupa; a fin de contas o DRAG é pancrónico; o que ocorre é que moitos destes arcaísmos pasaron a outros dicionarios sen a correspondente marca de *ant.* ou o asterisco).

Os dicionarios que viñeron despois (dependendo das miras que tivesen), papeletizaron os anteriores: *abatir* (de Sobreira) pasou a todos como *abater*; *abrotñar* pasou ao DRAG e Eladio; e *austinencia* transformado en *abstinencia* pasou ao DRAG e Eladio. Das palabras que mencionamos do DRAG desapareceron *abrupçón* e *acale*; as restantes tiveron unha fortuna máis ou menos grande nos outros dicionarios.

Un aviso para os que non estean moi ao tanto da historia da lexicografía: Landau (2001), no seu libro *Dictionaries*, comeza o capítulo correspondente á historia da lexicografía inglesa con esta frase:

A historia da lexicografía inglesa xeralmente consiste nun recital de actos de piratería, sucesivos e frecuentemente exitosos (p. 43).

O que se di da lexicografía inglesa podería dicirse das outras todas; tan patente é a transmisión de informacións que en case todos os manuais de lexicografía existe un capítulo referido ao “copyright” porque é moi doado incorrer en delito de apropiación indebida; o que ocorre é que como polo menos as entradas non son propiedade de ninguén é difícil discriminar entre “inspiración” e plaxio e por iso non hai case nunca querelas nos tribunais

aínda que un dicionario teña moitas coincidencias con outro anterior. Non é tampouco infrecuente que haxa débedas entre dicionarios de diferentes idiomas: o *Diccionario de autoridades* é debedor do da Crusca; o da Academia das Ciencias de Lisboa traslada entradas e definicións enteiras do de *Autoridades* castelán, como demostrou Messner (2000); mesmo un autor tan serio como Fabra se inspirou noutros dicionarios, en especial no francés de Hatzfeld-Darmesteter, *Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVIIe à nos jours*, 2 vols., 1890-1900, como advirte Colón (2003: 371-382). Por iso hai que desculpar a Sobreira; e desculparíamos tamén a Vaamonde (autor do DRAG) se el mesmo, moi resentido, non acusase a Carré e mais a Eladio de plaxiar o DRAG.

2.1. Voces culturais

Volvemos ao que aquí nos ocupa. As voces “culturais” que Sobreira e Vaamonde, e tras deles outros, foron introducindo no galego non respondían a unha estratexia calculada; se se fai unha comparación entre o dicionario da Academia e calquera dos outros dous que lle serviron de modelo non adiviñamos qué criterio seguiu o seu autor para dar entrada a uns cultismos como *absono* 'discordante' ou *abular* 'selar con bula', que non teñen nin frecuencia nin utilidade ningunha, e en cambio deixar fóra outros que calquera dicionario románico da época rexistraba.

Ata os anos 80 os dicionarios galegos continuaron modernizando o galego con criterios semellantes á RAG. Disto podemos deducir que un dos seus obxectivos era demostrar que o galego tamén podía ser unha lingua de cultura e para iso propúñanse moreas de voces non patrimoniais cunha adaptación gráfica e morfolóxica concreta. Xa se sabe que os internacionalismos veñen do latín e do grego, máis infrecuentemente do italiano, do francés e doutras linguas modernas ou dunha calquera desas linguas usando outra como intermediaria. A maneira de introducir esas voces en galego foi usando como trámite o portugués ou o castelán e moitas veces con prexuízos enxebriantes non coincidentes e mesmo pouco consecuentes dentro dun mesmo autor.

Este criterio, que parece estar pensado para usuarios que consultan o dicionario para codificar textos (ou sexa para aqueles que se preguntan se unha palabra é galega e cómo se escribe), entra en contradición con outro criterio de case todos os dicionarios galegos ata os anos 80: o de aceptar indiscriminadamente calquera variante, en especial se ten unha diferenza (leve ou grande) co castelán. Pódese exemplificar con calquera dicionario pero imos facelo unha vez máis co da RAG porque rexistra todo, o antigo, o moderno, o vulgarismo diferencialista etc. sen ningún tipo de orientación

sobre o bo uso. Pode verse en milleiros de exemplos, pero o caso máis rechamante é o daqueles estranxeirismos (ou en xeral voces de cultura) para as que se dan dúas, tres e ás veces catro ou máis variantes sen discriminar cales son aceptables no rexistro escrito (ou sexa culto) e cales non; ás veces definindo cada variante no seu sitio alfabético correspondente e sen remitir ás outras variantes. Poñemos un par de exemplos con voces que sen ser enteiramente cultas (ou cultas no sentido especial da fonética histórica) foron introducidas ou reintroducidas no galego moderno. A noción castelá '*bachiller*' entra no DRAG como *bacharel* (marcado como arcaico), pero tamén *bachelor* e *bachiler*. Os conceptos correspondentes á familia castelá de '*ballesta*' (que tiveran denominación en gal. antigo pero a finais do século XIX e principios do século XX desapareceran, e eran conceptos máis ben librescos) teñen entrada no DRAG nada menos que baixo as seguintes dezaseis formas, correspondentes a seis raíces (suprimimos as definicións):

- (1) ***baesta** Var: *BEESTA. V. BESTA 6ª acep. [dentro de *besta* 'bestia']
***baesteiro** V. BESTEIRO
- (2) **balesta** V. BESTA 6ª acep. [dentro de *besta* 'bestia']
balesteiro V. BALLESTEIRO
balestilla [tér. de náut. e de albeitaría]
- (3) **balista** (antigua máquina de guerra que servía para arrojar pedras. = *DRAE*)
- (4) **ballesta** V. BESTA en su sexta acep. [dentro de *besta* 'bestia']
ballesteiro V. BESTEIRO
ballesteira
ballestería V. BESTERÍA
- (5) ***beesta** Var: *BEESTA. V. BESTA 6ª acep. [dentro de *besta* 'bestia']
***beesteiro** V. BESTEIRO
***beestaría** V. BESTERÍA.
- (6) **besta**⁵ *BAESTA, BALESTA, BALLESTA y *BEESTA
besteiro Var: *BAESTEIRO, BALESTEIRO, BALLESTEIRO y *BEESTEIRO)
bestería Var: BALLESTERÍA y *BEESTARÍA

Cada unha delas merecería un comentario que agora non é lugar de facer. Lembremos só que un dicionario de lingua (e neste sentido hai que admitir que o da RAG non o era, porque é pancrónico) non debería de admitir tanta variedade de lemas, ou polo menos debería propor unha escolla na que se discriminase o antigo do moderno e dentro do moderno se propuxese unha prelación de formas. Nos dicionarios posteriores (enténdase Filgueira, Carré e Eladio) as cousas aínda empeoraron porque a declaración de “arcaico” (*) que figuraba no DRAG en xeral desapareceu e algunha das familias mesmo creceu; no noso *Diccionario de dictionarios*, para a serie *balest-* rexistramos ata 8

⁵ Sen discriminar como lema da outra *besta*.

derivados diferentes (en lugar dos tres que propón o DRAG). Máis adiante falaremos de cal, segundo o noso criterio, debería ser a forma preferente para esta familia de conceptos. Adiantemos agora que nalgunhas comarcas de Galicia o 'corvejón' e o 'tendón' se din *besta*, *bestra* ou *abesta* que é unha supervivencia metafórica da antiga '*ballesta*' pois un tendón ténsase e recupérase igual cá lámina dunha '*ballesta*'.

Poderíamos exemplificar con moitas máis; imos pór só outro exemplo que é máis ilustrativo aínda ca o anterior porque non hai familia culta e patrimonial; os dous resultados son “cultos” a pesar de que xa no galego antigo hai a palabra, pero pertence á lingua especial dos lapidarios (é un arabismo incorporado ao latín medieval): o concepto “ámbar” ten entrada como **alambar*, **arambre*, *alambre*, *ambar* e *ambre*; esqueceulle ao dicionarista poñer a marca de arcaísmo a *alambre* pero deducimos que o é polo exemplo que o ilustra, tomado dun documento do século XV. Deixa, daquela, dúas formas como “modernas”: *ámbar* e *ambre* pero non podemos saber cal das dúas prefere porque das dúas dá derivados, no segundo caso moi artificiosos, e se cadra sexan estes os preferentes porque son máis:

ambar	ambre
ambarino <i>adx.</i>	----
ambarina	ambreina
----	ambrear
----	ambreada
----	ambreado

(Os ocos serían doados de encher pero non o foron: *ambarar*, *ambarado*, *ambarada* e *ambreino*).

2.2. Voces patrimoniais

Outro trazo dos dicionarios galegos anteriores aos 80, e exemplificamos outra vez co DRAG (os posteriores case admiten todo), é a frondosidade de formas en voces patrimoniais; e non nos referimos aquí a palabras de raíz diferente para un mesmo concepto (como poden ser os sinónimos do tipo *xouba* e *parrocha*; a estas habémonos de referir despois), senón a formas que teñen a mesma orixe etimolóxica e que ademais non responden a unha distribución dialectal que repartise as variantes en áreas. Velaquí cinco exemplos que se poderían multiplicar centos de veces, as máis delas cunha variante soa (DRAG):

álbore	arame	anader	almea	amacelo
albre	alame	anadir	almena	amocelo
árbol	alamio	anedir	almeya	amucelo

árbore árbor árbore árbre arbre arvor arvore	aramio *arámeo	anidir añidir ⁶	amea ameia amena	ancel ancelo
--	-------------------	-------------------------------	------------------------	-----------------

(Incluimos na lista a palabra *amea* que, como *bésta*, podería entrar tamén no apartado anterior pois no galego emerxente do século XIX é unha voz “cultural” recuperada; é un préstamo interno, pero en calquera caso é un neoloxismo; mesmo neste caso non houbo unha supervivencia metafórica como no caso de *bésta*).

¿De onde vén toda esa abundancia? Seguramente hai que facer para cada caso unha xustificación pero de maneira xeral podemos entrever varios tipos de orixe: formas antigas e formas populares; e entre estas, variantes conforme fosen afectadas por disimilacións (*árbore*), síncope (*arbre*, *ancelo*), apócopes (*árbor*, *ancel*), epénteses (*ameia*), etc. Todo iso mesturado con castelanismos e portuguesismos máis ou menos disfrazados (*anedir*, *ameia*). O dicionarista puido rexistralas en dicionarios anteriores, que á súa vez os rexistraron na fala: *árbor* e *árbol* están en Sarmiento; *árbore*, *albre*, *árbole* e *árbore* en Sobreira; *arbre* en Valladares, e *álbore* en Cuveiro. Tamén puido rexistralos directamente na fala ou ben en textos escritos, antigos e modernos (*arbre* está en Rosalía, Pondal e García Ferreiro; *álbore* en Lamas e Curros, *árbore* na *Crónica Troiana*, en J. B. Amado e Martelo Paumán). Non se exclúe a posibilidade de que por parte do escritor, e mesmo do dicionarista, haxa algún tipo de manipulación tendente a lle dar á forma un verniz máis enxebre.

¿E que fai o dicionarista con esa fronde? En xeral acólleas formas todas. O noso *Diccionario de dicionarios* na versión 3 (que ten case todo, excepto os dicionarios comerciais aparecidos despois de 1980) rexistra 136.164 entradas diferentes; é unha cifra asombrosa que poucos dicionarios do mundo alcanzan e que non se explica máis ca pola profusión de variantes do tipo que ilustramos na táboa anterior. Certamente está ben dar as variantes e mesmo que cada variante teña a súa entrada (polo menos se a intención do dicionario é máis a de decodificar cá de codificar textos). Pero se o dicionario ten tamén unha pretensión non xa normativa senón simplemente orientativa debería establecer unha certa xerarquía nas variantes. Isto implicaría ter un criterio, xustificado por un ideal lingüístico, que nos permita facer en cada caso unha escolla adecuada. Este criterio nos

⁶ Seguramente habería que ampliar a lista se o *DRAG* chegase á letra E (*engader* e outras variantes imprevisibles).

dicionarios de linguas cunha elaboración “normal” era claro: o dos bos escritores (“nos plus excellens auteurs”). Desde a Crusca, pasando por Richelet (autor en 1680 da frase que citamos) e acabando por Rafael Seco. O que ocorre entre nós é que os dicionarios case precederon os bos escritores (Sarmiento, Sobreira, Rodríguez, Cuveiro certamente; Valladares apenas puido aproveitar a Rosalía dos *Cantares*). Así é que o dicionarista elaborou os seus criterios de escolla (cando a hai) proponendo como máis canónicas as formas máis diferencialistas porque faltaba a ferramenta da gramática histórica, da cronoloxía (e tamén da dialectoloxía moderna) para poder valorar outras alternativas. Quizais por iso non hai escollas nin condenas claras. Podemos exemplificalo outra vez coa *árbore* do DRAG:

- (1) **álbore**. *s. f.* Corrupción popular de ÁRBORE. Árbol. V. ÁRBORE. (exs. de Lamas e Curros).
- (2) **albre**. *s. f.* Contracción de *álbore*. Árbol. V. ÁRBORE.
- (3) **árbol**. *s. f.* “Árbol. Árbole. Tiene el árbol: *raíz, toro, polas, pingólas, follatos, gamállos, fillos, codía, madeira, leña, páos o páus, garabullos, folla, gromos, canas, pé, ramallos.*” P. SOBREIRA. V. ÁRBORE.
- (4) **árbole**. *s. f.* “Árbol”. P. SOBREIRA. V. ÁRBORE.
- (5) **árbor**. V. ÁRBORE.- “Et as seetas et os dardos máis espesos caan entre eles. que a arbor quando he entre si muyto espesa.” (Y las saetas y los dardos, caían más espesos entre ellos, que el árbol cuando es entre sí muy espeso). C. T., vol. II, p. 41. En lo antiguo también se escribía ÁRVOR.
- (6) **árbore**. *s. f.* Árbol. El mayor de los vegetales leñosos [seguen exs. ant. e mod.]; 2. *naut.* Cualquiera de los palos o masteleros de una nave u otra embarcación. 3. En *tipografía*, pieza de hierro en la parte superior del husillo de la prensa de imprimir. Var: ÁLBORE, ALBRE, ÁRBOL, ÁRBOLE, ÁRBOR y ARBRE. Antiguamente solía escribirse ARVORE.
- (7) **arbre**. Contracción de ÁRBORE. V. [seguen exs. de Rosalía, Pondal e García Ferreiro].
- (8) **arvor**. V. ARBORE.
- (9) **arvore**. V. ARBORE [seguen exs. ant.].

De toda esta restrita de variantes só parece haber unha explicitamente condenada, *álbore* (se consideramos que “corrupción” se debe entender como “mala pronunciación” ou forma “dexenerada”); se cadra tamén deberíamos considerar “corrupta” a forma contraída *albre* por ser contracción dunha corrupta. Das restantes se cadra tamén podemos deducir que *árbore* foi considerada a forma principal e canónica porque baixo ela aparecen todas as outras como variantes e ademais en todas as outras figura *árbore* como sinónima, pero non viceversa. Pero isto é só un supoñer, porque á parte daquela “corrupción” non hai outra menor indicación sobre o uso, ou sexa sobre o *bel usage*, porque, mesmo a pesar dos exemplos en galego

medieval que figuran en *árbor* e *arvore*, esqueceulle introducir os lemas co asterisco que habitualmente usa para indicar que son arcaísmos. E a escolla (se a nosa sospeita é boa) vai en contra do criterio dos nosos “plus excellens auteurs”, posto que Rosalía e Pondal, que son sen dúbida os máis excelentes, preferiron *arbre*. Así é que, resumindo, un lector normal deducirá que, segundo Vaamonde e a maioría dos dicionaristas posteriores, tan boa é a escolla 6 coma calquera das outras 8 (ou das outras seis, se quitamos a 1 e a 2 por corruptas). O cal aparta moito o *DRAG* (e case todos os outros, excepto os actuais) do ideario académico de “limpiar” e “fijar” ou para dicilo coas palabras do lema da nosa Academia, “recoller” e “limpar” (*colligit, expurgat, innovat*).

De todo o anterior non se pode deducir unha crítica negativa aos dicionarios galegos anteriores a Vaamonde (e mesmo posteriores: Filgueira, Carré e Eladio). Se nós mesmos tivésemos que facer un dicionario da lingua galega en 1913 é moi probable que non fôsemos capaces de facelo moito mellor, entre outras razóns porque as fontes para facer o dicionario eran os autores, e eran poucos, e os estudos sobre a lingua oral (en especial vocabularios) eran escasos.

3. O *VOLG*

Enfiando outra vez co dito ao comezo: en Galicia ata a segunda metade do século XX non existiu nin unha Academia nin unha individualidade que propuxesen un modelo lingüístico de referencia. Así é que en ortografía e morfoloxía valía case todo e en léxico todo e aínda máis; e non é un xogo de palabras porque, á parte do léxico documentado no galego oral ou no escrito, non faltou case ninguén á hora de fabricar palabras novas polos procedementos máis revirichados. Cando o galego estendeu a súa produción literaria e, principalmente, cando se lle abriron funcións novas e se converteu en materia de ensino regrado, a falta dunha codificación máis ou menos flexible non podía continuar. A un neno ou a un estranxeiro non se lle pode ensinar que en galego “árbol” se pronuncia de sete xeitos e se escribe de nove (e que ademais ten dous xéneros: Pondal di *os teus arbres*, García Ferreiro *nas arbres*). Por iso polos anos 80 houbo un florecemento grande de normas ortográficas, que cada un seguía con máis ou menos fanatismo; entre elas o goberno viuse na obriga de escoller, porque era razoable que o Boletín do Parlamento, o DOG e os libros de texto estivesen nun galego único. E por iso se tentou de facer para o léxico un complemento equiparable ás *Normas ortográficas e morfolóxicas*, e de aí saíu o *VOLG*.

Ora, o *VOLG* non é un dicionario. É unha saída de emerxencia, porque a fabricación dun dicionario é cousa de bastantes anos. Os cataláns, que madrugaron máis ca nós, pero que foron cumprindo etapas semellantes ás que se esperaban de nós, tiveron as normas ortográficas en 1913, a gramática no 18 e o dicionario no 32. Entre medias Fabra, o codificador principal, dirixiu un *Diccionari ortogràfic* (1917), que era tamén unha saída de emerxencia mentres non se fabricaba o *Diccionari general*.

Os dicionarios ortográficos, ao contrario do que podería parecer, non son exclusivos de linguas emerxentes que teñen que facer ferramentas de urxencia. Linguas con moita tradición literaria tiveron vocabularios ortográficos: Webster, que foi o gran dicionarista de Norteamérica, foi coñecido antes que polo seu dicionario (1806), polo “Blue-backed Speller” (que así se chamaba o seu *A Grammatical Institute of the English Language*), do que se venderon antes de 1900 un millón de exemplares, case tantas copias coma da Biblia; “Go to Noah”, ‘mira en Noé’ (Noah era o nome de pía de Webster), é o que lles contestaban moitas veces os mestres americanos aos nenos para que comprobasen o deletreo correcto dunha palabra no “speller”. Ao nome de Webster está ligado, por casualidade, o de Antônio Houaiss, pois fixo dicionarios para a casa Webster (*Webster's dicionário inglês-português*); se cadra por teren os brasileiros con Portugal os mesmos problemas de *spelling* que tiñan os americanos con Inglaterra é polo que a Houaiss se lle debe tamén un *Vocabulário ortográfico da Língua Portuguesa* (1981). E este non é o único vocabulario ortográfico da lingua portuguesa; para a fabricación do *VOLG* tivemos moi en conta o publicado por F. Rebelo Gonçalves no ano 1966 (*Vocabulário da língua portuguesa*). (Non está de máis lembrar que a lingua portuguesa sempre tivo penuria de dicionarios; así que non é de estrañar que aparecesen aqueles vocabularios ortográficos, especialmente para poñer orde en cómo escribir os neoloxismos, que desde hai un século entran en enxurrada; se cadra tampouco é casualidade que Rebelo e Houaiss fosen doutores en Clásicas).

Vindo xa ao caso do *VOLG* e dando por xustificada a urxencia dun vocabulario ortográfico e a imposibilidade de facer un dicionario en prazo breve, as dúas razóns polas que nos pareceu necesario acometer a obra quedan exemplificadas na crítica que fixemos dos dicionarios galegos: a falta de norte na aclimatación de tecnicismos e palabras culturais (cántos e cómo), e o escaso mal tempo que se deran en propoñer escollas (*expurgare*).

Na época en que se fixeron os dicionarios a que vimos referíndonos (os anteriores a 1980), o coñecemento do galego vivo e literario era bastante escaso. Non é aquí o momento de facer unha historia da dialectoloxía galega,

pero propoñemos unha proba ben doada de facer: acudir ao Corominas e ver as fontes galegas que manexa; para a 1ª ed. (1954 ss) son Valladares, Schneider e pouco máis; para a 2ª (1980 ss., e agora o dicionario xa é “hispanico”) poucas fontes tamén, fóra de Sarmiento, Valladares, Eladio Rodríguez, Castelao e algo Aníbal Otero; porque seguía sen haber case nada (digamos de paso que fóra de Sarmiento e Castelao as outras fontes non lle merecen case crédito, e aínda as primeiras é segundo lle convén, como se pode comprobar a propósito de *azq*, mencionada antes); en 1954 e 1980 sabía Corominas máis do asturiano, do santanderino, do salmantino ou do extremeño ca do galego. Pero cando se fixo o *VOLG* xa había un coñecemento bastante pormenorizado do galego oral, e non só de como se distribuían fenómenos fonéticos e morfolóxicos, senón sobre a distribución de resultados léxicos, a través de varias dúcias de enquisas en profundidade, por riba dos 170 e pico puntos explorados para o *ALGa*. Tamén, ao mesmo tempo, íamos incrementando o noso coñecemento do galego literario a través de baleirados de autores, primeiro de maneira manual e despois coa axuda da computadora. Así é que despois de ter feita a “collecta” a que se refire unha das palabras do lema da Academia o noso problema era decidir se incorporabamos *abrupción*; ou qué escolliamos entre *absolución*, *absoluzión*, *ausolución* ou *ausoluzión* (en entrambos casos a “innovatio” do mesmo lema); ou qué facíamos coa frondosidade da *árbore* así como coa frondosidade de castelanismos máis ou menos disfrazados dos dicionarios; e, finalmente, qué facíamos tamén con outras frondosidades que nos quedaban por explorar e que imos mostrar a seguir con algún exemplo que tomado dos dicionarios de Aníbal Otero e Constantino García (podería facerse tamén con Elixio Rivas, pero pola estrutura do seu dicionario, préstase menos a exemplificar con el); poderíamos mostralo de maneira máis espectacular aínda con algún concepto do *ALGa*. Estes tres aspectos refírense á “expurga” do lema da Academia.

(1) C. García (refundimos 3 entradas):

cóxegas f. 'cosquillas' (Lax. Com. Cod. Ced. Cre. Fri. Gun. Bur. Sua. Ped. Inc. Mon. Ram. Xun. Ver. Vil.)

bóchegas (Raz. San.)

cócegas (Ced.)

cóchegas (Fea. Cur. Com. Nov. Mel. Oir. Gro. Gui.)

cóchicas (Goi.)

cóchigas (Sob.)

cógueas (Sco.)

cóixelas (Per.)

cónchegas (Com.)

cónxegas (Com.)

cóscaras (Mez. Por.)

coscas (Dum. Sco.)

coscras (Por.)
cosquias (Gud.)
cósquiras (Mez.)
cóxecas (Ver.)
cóxicas (Ver.)
cóxigas (Ced. Mon. Pan. Mra. Cal.)
crochas, corochas (Gro.)
celigras f. (Val.)
teligras (Cab.)
tiligras (Caa.)

(2) A. Otero, simplificado:

Formas galegas	Formas portuguesas	Formas españolas
auriolo. Oropéndola, en Barcia	culergo , de San Romão	oropéndola en DA [=DRAE]
cregoleón de Villalonga	eibão , en Carrazedo de Montenegro	
domingo lirón en Sober	figo maduro , en Sobreiró	
milpéndora , en V. das Meás	gaio cirejeiro , en Vilela	
milpréndiga , en GR [Bierzol].	gaio , en Casas de Sueiro	
mingoleirón , en Lobaces	gaivão , en Oleiros	
nicolao , en Moraña	maranteu , en Moimenta	
oriol , en Rizal	maría píndula , en Duas Igrejas	
refaijeiro , en A Tojeira	pito marelo , en Vilarinho de Samardã	
ringaleirón en Maceda	turulurú ; en Sobreiró	
romirón , de Quintáns		
vichelocreago , de Lesende		

Sería moi doado exemplificar con moitos máis casos. A *bidueira*, a *randedeira*, o *algabiço*, a *puntaloussa*, a *cotovía*, o *éndez*, a *engroba*, a *xoaniña*, a *filloa*, a *cangorxa* teñen moitos nomes, algúns deles recollidos, certamente antes de A. Otero e de C. García. O Eladio é bastante xeneroso e consecuente en sinónimos.

Esa restrita de nomes que indicamos (22 para as *cóxeças* e 12 para o *auriolo*) están nun término medio; nos cadernos do *ALGa* (dos que xa se dispuña cando fixemos o *VOLG*, e que se consultaron para ver a representatividade de moitas palabras) hai conceptos que dan unha enormidade de formas. Desgraciadamente cando se fixo o *VOLG* non dispuñamos do *Diccionario de dictionarios*, que é unha ferramenta que nos podía ter axudado moito a tomar decisións. Abonda facer a experiencia buscando polo castelán palabras como “*abedul*”, “*columpio*” etc. para que se despreguen listas moi abondosas. Unha das máis abraiantes é a do “*digital*” que pasa de 81 referencias, case todas equivalentes dunha palabra galega que significa ‘*digital*’ (no reconto de Eladio eran só 31); queremos lembrar que as 81 referencias do *Diccionario de dictionarios* son seguramente aínda máis porque os dicionaristas non son

sempre consecuentes en dar como lema o que en moitas definicións dan como sinónimo da entrada⁷.

Isto para o dialectólogo (e para o onomasiólogo) sería unha bendición; para o fabricante dun dicionario de lingua é unha riqueza, cando menos, desacougante.

Queda daquela á vista o material con que nos encontrabamos o primeiro día que nos sentamos á mesa cunha batería de dicionarios e cun caderno en branco no que ir construíndo a nosa listaxe.

3.1. *Voces librescas, cómo se adaptan*

Polo que deixamos dito hai claramente dous tipos de voces (aínda que a fronteira entre un tipo e outro poida ser ás veces borrosa). Por un lado as voces de tipo “cultural” ou libresco; ou sexa, aquelas que nas linguas de elaboración gradual foron entrando pouco a pouco, sobre todo despois do Renacemento, especialmente polos procedementos coñecidos de préstamo e do calco, a medida que as linguas ampliaban o abano de funcións; cando se estudan os elementos constitutivos do léxico portugués ou español hai obrigatoriamente un capítulo para os latinismos, os helenismos, os galicismos, os italianismos, os anglicismos, etc. Moitos deles pasaron a ser voces de uso común pero a maior parte deles quedaron restrinxidas a usos especializados “des arts et des sciences”. Normalmente esta terminoloxía non entrou nos primeiros dicionarios das linguas vulgares e eran obxecto de vocabularios especiais. Pero na tradición lexicográfica francesa a partir do século XVII é frecuente que entren nos dicionarios chamados de lingua (daquela *dictionnaire universel*) unha boa representación desta terminoloxía porque a maior parte destas palabras son do vocabulario fundamental do home culto non especialista, que é o destinatario dos dicionarios de lingua.

⁷ Velaquí (resumido) o artigo *abrula* en Eladio:

abrula. [...] Esta planta silvestre es comunísima en Galicia, pues al final de la primavera sus flores rojas penden graciosamente del varal en que se asientan, y adornan y decoran los bordes de las *corredoiras* durante una gran parte del año. Tiene una gran variedad de nombres en nuestra región. El publicista Bouza Brey ha recogido de labios de nuestros campesinos los siguientes: *abrula*, *aveluria*, que se refieren a todo el vegetal, y *alcroque*, *balocos*, *belitroques*, *bilincroques*, *bilitroques*, *cloques*, *cócalos*, *cocos*, *crocas*, *estralantes*, *estraleques*, *estraloques*, *estralotes*, *palitroques*, *sanxoáns* y *troques*, que hacen referencia a las flores y a los *estralos* que con ellas suelen hacer nuestros muchachos. El *DRAG*, en el que no figura la *abrula*, que es el nombre gallego más común de la planta, describe ligeramente ésta en el vocablo *alcroque*, en el cual da, además, las variantes *alcornoz*, *alicroque*, *bilicroque*, *croque*, *cróquele*, *chopo negro*, *dedaleira*, *herba de san xoan*, *microque*, *militroque*, *san xoane* y *soane*, que no constan en la nomenclatura de Bouza Brey, resultando de ello que la *abrula*, o digital, tiene en Galicia 31 nombres y alguno más, porque varios de nuestros escritores emplean también las formas *belicroque*, *melicroque* y *melitroque*.

Pois ben, para este tipo de voces o que tiñamos que dilucidar era cómo e cántas se adaptaban.

Sobre o “cómo”. Hai moitas palabras que entran co rabo dereito no galego porque se acomodan perfectamente á súa fonética e morfoloxía: *barómetro, microscopio, bancario, baremo* son de moitas linguas e son tamén galegas co mesmo dereito. Nestes e noutros casos o límite no que nos podíamos mover era relativamente pequeno porque estaba tratado con bastante pormenor nos capítulos 7, 8 e 9 das *Normas*: grupos consonánticos: *bl* e outros casos de *muta cum liquida*; dúas consoantes en grupo heterosilábico (*bc...*, *ct...*, *gm...*, *mn...*, *pc...*, *pn...* etc) ou homosilábico (*ns...*); sufixos (*-cio, -ción, -se, -ble, -eo, -ería*) e así por diante.

Unha directriz que tivemos sempre presente foi a de ser congruentes. Se, poñamos por caso, adoptamos o criterio de que os cultismos gregos que teñan *-y-* (<υ, ypsilon) se adaptan con *-i-* (*sinfonía, sílaba* [σuv-], *pirómano* [πυρ-], *miocardite* [μυο-], *xeroglífico* [-γλυφ-]...), a non ser que existan razóns de moito peso en contra (que as pode haber), procurárase non quebrantar a regra. Esa é a razón pola que mantivemos na mesma familia os derivado do gr. γλυκύς: *glicemia, glicémico, glicérico, glicerina, glúcidos, glicina, glicinia, glicol, glicólise, glicolítico, glicosa, glúcidoso, glicosuria, glicoxénese, glicoxenético, glúcóxeno, hiperglicemia, hipoglicemia*, independentemente de que algunhas delas tivesen chegado por camiños máis ou menos tortuosos (inclúo parte da familia γλυκερός 'de sabor doce' de onde sae a familia da *glicerina*, dos *triglicéridos* e outros). O castelán, neste caso, optou por desmembrar a familia en dous grupos, *gluc-* e *glic-*; noutros idiomas tamén, aínda que a raíz con *-i-* ou *-y-* é maioritaria.

<i>VOLG</i>	Rebelo / (Houaiss)	<i>Petit Robert</i>	<i>DGEC</i>	María Moliner	Zingarelli	Webster's 3rd
glic(o)-	glic(o)-	glyc(o)- / gluc(o)-	gluc(o)-/glic(o)	gluc(o)-/glic(o)-	glic(o)- / gluc(o)-	glyc(o)- / gluc(o)
glicemia	glicemia	glycémic	glucémia (p)	glucemia	glicemia	glycemia
glicémico	glicémico	-----	-----	-----	glicémico	glycemic
glúcidos	glúcido (Houaiss)	glucide	glúcid (p)	glúcidos	glucide (p)	glucid
glicina	glicina	glycine	glicina	glicina	glucina	glycine
glicinia	glicinia	glycine	glicina	glicinia	glycine	(chinese wisteria)
glicinio	glicinio	glucinium	glucini	glucinio	(berillo)	glucinium
glicol	glicol	glycol	glicol	-----	glicol(e)	glycol
glicólise	glicólise	glycolyse	glucólisi ⁸	glucólisis	glicólisi	glycolysis
glicolítico	glicolítico	-----	-----	-----	-----	glycolytic
glicosa	glicose	glucose	glucosa	glucosa	glucósio (p)	glucose (p)
glúcidoso	glicosídeo	glucoside	glucósid	glucósido	glucósido	glucosid
glicosuria	glicosuria	glycosurie	glucosúria (p)	glucosuria	glicosúria	glycosuria
glicoxénese	glicogénese (Houaiss)	glycogénese	-----	-----	glycogenesis	glycogenesis

⁸ Agora no *Diccionari de la llengua catalana* do Institut d' Estudis Catalans, propónse a forma máis congruente, *glucólisi*.

glicoxenético	glicogénico	glycogenique	-----	-----	-----	glycogenic
glicóxeno	glicógeno	glycogène	glicogen	glicógeno	glicogeno	glycogen
hiperglicemia	hiperglicemia	hyperglycémie	hiperglucèmia	hiperglucemia	iperglicemia	hyperglycemia (p)
hipoglicemia	hipoglicemia	hypoglycémie	hipoglucèmia	hipoglucemia	ipoglicemia	hypoglycemia (p)
glicérico	glicérico	-----	glicèric	-----	glicerico	glyceric
glicerina	glicerina	glycérine	glicerina	glicerina	glicerina	glycerin

(p) = forma actual ou preferente

Poñemos esta familia de palabras como exemplo porque ten un pouco de todo. Está claro que a orixe última da palabra é o grego; ora probablemente ningunha lingua moderna foi ao grego buscala senón ao latín científico. Se se fai un rastrexo máis minucioso como o que fan os dicionarios etimolóxicos do tipo *FEW* (que toma en moita consideración a cronoloxía das documentacións) aínda poderíamos afinar máis, pois os resultados actuais dalgunhas linguas non son préstamos directos do latín senón doutra lingua intermediaria que madrugou máis cás outras en coller o préstamo. O francés, a partir dun certo momento, optou pola transliteración do *v* con *u* (porque os seus gramáticos consideraron que o ypsilon se transliteraba mellor directamente co *u* francés (fonet. [y]) que non a través do *y* grego do latín; mesmo se lles buscou unha explicación etimolóxica ás formas con *gluc-*, retrotraendo falsamente a raíz a un grego γλεῦκος 'viño doce'); así entrou o *gluc-* en francés nalgúns membros da familia (especialmente nos máis frecuentes, a *glucosa* e os *glúcidos*) e desta lingua pasou a outras. A nosa alternativa aquí (e en moitos outros casos) era, daquela, ou aceptar sen máis un préstamo tomando como intermediario o castelán, que á súa vez podía ter como intermediario o francés ou o inglés, ou ben recompoñer a familia retrotraéndoa ao latín científico intermediario (real ou imaxinario). As dúas alternativas teñen xustificación pero pareceunos mellor a segunda porque é a máis coherente (a máis defendible lingüisticamente) e porque nos pareceu que era bo liberar o galego de pasar constantemente pola aduana do castelán; que nos achegue ao portugués (en xeral coma case sempre) é unha vantaxe engadida. Pero a nosa opción non foi sen reticencias porque neste caso (e non é único; noutras as familias son menos numerosas e chaman menos a atención) hai algúns membros que xa teñen certa circulación na lingua non especializada cun resultado contrario á nosa proposta, a *glucosa*, por exemplo. Como temos certa desconfianza de que a nosa proposta poida ter éxito deixamos como alternativa menos recomendable tamén as formas con *gluc-* (e nisto actuamos da mesma maneira que Vaamonde, a quen criticamos antes, aínda que sexamos máis claros ca el advertindo que hai unha forma preferente); por iso no *VOLG* aparece unha batería de entradas coma estas:

gluc-	<i>pref</i>	glic=>
-------	-------------	--------

glucemia	<i>f</i>	glicemia=>
glúcido	<i>m</i>	glícido=>
glucinio	<i>m</i>	glicinio=>
glucosa	<i>f</i>	glicosa=>
glucósido	<i>m</i>	glicósido=>
glucosuria	<i>f</i>	glicosuria=>

(o signo => quere dicir que as formas con *glic-* son preferentes)

Poñemos deliberadamente este exemplo porque nel se ven todas as virtudes e fraquezas das nosas escollas; noutros centos de casos con que podería exemplificar a filosofía de fondo é a mesma.

Imos poñer outro exemplo, neste caso referido á acentuación. Como é sabido, na nosa lingua o acento é fonolóxico e nisto concorda coas outras linguas románicas menos co francés. Nestas linguas, nas que o acento é libre, os préstamos latinos (ou das palabras non latinas transmitidas polo latín) respectan a posición do acento da lingua prestadora. En palabras de máis de dúas sílabas os préstamos son graves ou esdrúxulos segundo fose a cantidade vocálica da penúltima sílaba. Por iso dicimos *lacustre* ou *rizoma* pero *democrático* ou *lúgubre*; e pasa igual en castelán, en portugués, en italiano ou en catalán. Isto é regra (aínda que hai problemas cos grecismos dependendo se veñen ou non a través do latín). O que ocorre é que as linguas que non se planificaron “in vitro” puideron alterar bastantes veces esta regra cando os préstamos lles chegaron mesturadamente, uns por vía directa e outros indirecta. Velaquí a seguinte táboa comparativa (na que as propostas galegas non corresponden exactamente coa versión orixinal do *VOLG* senón coa versión corrixida):

<i>VOLG</i>	Houaiss	María Moliner	Zingarelli	<i>DGEC</i>	<i>Petit Robert (TLF)</i>
aerólito	aerólito	aerolito	aeròlito	aeròlit	aérolit(h)e <i>m</i>
coprólito	coprólito	coprolito	copròlito	copròlit	coprolithe <i>m</i>
crisólito	crisólito	crisólito	crisòlito	crisòlit	chrysolithe <i>f</i>
electrólito	eletrólito	electrólito, electrolito	elettrólito	electròlit	électrolyte <i>m</i>
megalito	megalito	megalito	megalite	megalit	mégalithe <i>m</i>
micrólito	micrólito	-----	-----	-----	microlithe <i>m</i> (<i>TLF</i>)
monólito	monólito	monolito	monòlito	monòlit	monolithe <i>m</i>
nefrólito	nefrólito	-----	nefròlito	-----	-----
oólito	oólito	oolito	oolite	oòlit	oolithe <i>m</i>
otólito	otólito	-----	otolite	otòlit	otolithe <i>m</i>
siderólito	siderólito	siderolito	siderolite	sideròlit	-----
trílito	-----	trilito	trilite	trilit	-----
zoólito	zoólito	-----	zoolito	zoòlit	zoolit(h)e <i>m</i>

teodolito	teodolito	teodolito	teodolite	teodolit	théodolite <i>m</i>
fotolito	fotolito	fotolito	fotolito ⁹	fotolit ¹⁰	-----

Mesturei a propósito todas as palabras que rematan en *-lito*, pero delas hai que separar claramente unha que, aínda que remata coma as outras, non ten nada que ver con 'pedra' pola súa desinencia; é o *teodolito*, un anglicismo (*theodolite*) de etimoloxía escura, probablemente amálgama de *the alidade* (latín med. *alhidada*, ár. *al-ʿidāda* 'the revolving radius of a circle', Webster). Ningunha lingua románica a ten esdrúxula (aínda que en inglés se acentúe no *-ó*: [θɹɔdɔləɪt]) porque pasou a través do francés. Sorprende tamén seguramente que propoñamos *fotolito*, neste caso cun *-lito* que é claramente parente dos outros; o que ocorre neste caso é que a palabra, onde queira que se orixinase por primeira vez (que é o inglés, de novo: *photolith*), é unha abreviación de *fotolitografía* (ou sexa, ing. *photolithograph*). Todas as linguas coinciden. As restantes formas proceden dun composto no que maioritariamente a segunda parte é un sufixo *-lito* 'pedra' (do gr. *-λίθος*, a través do lat. *-lithus*); o esperado son, polo tanto, palabras esdrúxulas, que son as que predominan en linguas con acento móbil como é o catalán e o portugués; o italiano anda metade e metade. Só o castelán escapa da regra e acentúa maioritariamente á francesa; exceptúa o *crisólito*, quizais porque é palabra antiga, dos lapidarios do século XV (aínda que a doc. francesa, *chrysolit(h)e* é anterior á española en tres séculos). Merece tamén un pequeno comentario o *electrólito*, que en español ten as dúas acentuacións, aínda que prefere a grave. A efectos de acentuación non importa que o sufixo neste caso teña outra orixe, o adx. gr. *λυτός* 'soluble' latinizado en *-lytos*, que, a efectos de colocación do acento, en préstamos directos, ten que dar tamén palabras esdrúxulas.

Igual que no caso anterior (*glico-*), nas palabras rematadas en *-lito* tiñamos tamén a alternativa de deixalas todas esdrúxulas ou todas graves. A dicir verdade aínda cabería unha terceira, mesturar graves e esdrúxulas á española ou á italiana. Polas mesmas razóns que no caso de *glico-*, optamos pola solución máis "lingüística", que por outra parte é a que nos achega á solución maioritaria nas outras linguas románicas. Iso non quere dicir que non haxa argumentos para a contraria; certamente tamén valoramos se non sería preferible deixar as cousas como están (solución española) e permitir que a xente continúe a dicir *megalito*, e *monolito*; a fin de contas son palabras non patrimoniais e pode que non sexa moi rendible reeducar un país enteiro por un acento en media ducia de palabras. Para máis abundamento: no

⁹ No it. distinguen *fotòlito* ('substancia descompoñible por fotoanálise') e *fotolito* ('fotolitografía').

¹⁰ Ou *fotòlit*, IEC.

VOLG admitimos unha palabra como *sepiolita*, que coma moitas das palabras citadas vén de maneira inmediata do fr. (*sépiolite* f), que á súa vez se remonta ao al. *Sepiolith*, derivado do gr. σήπιον 'óso de xiba' + o mesmo -λίθος de antes. Ora, se nos fixamos, a forma francesa, de onde vén a nosa, é feminina e neste caso probablemente non estaría ben saltala (para ir ao latín ou grego) e facer un **sepiólito* dado que se arrima de mellor gana á familia de palabras coas que se designan minerais, que en fr. son maioritariamente femininas, porque se forman cun sufixo grego feminino -ίτες (*calamita, bauxita, cuarcita...*), sufixo que dá lugar tamén a unha restrá de palabras que non está exenta, pola súa banda, de problemas.

Acabamos de ver un caso no que as razóns lingüísticas tiveron nos nosos criterios máis peso cás derivadas do uso. Pero hai outros para os que non hai razóns lingüísticas claras e preferimos que sexa o uso o que faga a norma (ou que a norma sexa o uso). Quen estea familiarizado coa lingua portuguesa sabe que son frecuentes nela palabras acentuadas no (último) -*i*, como *democracia, demagogia, nostalgia, terapia*, que para nós é habitual acentuar na vocal anterior. Son helenismos, en xeral pertencentes á terminoloxía das ciencias. Lingüisticamente podería establecerse un discriminador teórico: as voces latinas deberían rematar en -*ia* (*custodia, pericia, familia...*); as gregas en -*ía* (*filoloxía, oligarquía, democracia...*). Ora, moitas palabras gregas chegaron ás linguas romances por vía indirecta, a través do lat.; e o latín segundo as súas regras de acentuación facía esdrúxulas estas palabras; así ἱστορία pasou a *hístōria* e ás linguas románicas como *estória, história* ou formas similares. A partir dunha época (non necesariamente despois de deixar de ser fonolóxica a cantidade vocálica que regulaba a colocación do acento) tamén en lat. se habilitou o suf. -*ia*, resultado da adecuación da terminación grega -εἶα (*ἐνέργεια* > *energía*); o ditongo grego -ει- redúcese en lat. a -*i*, en xeral, nas voces latinas de orixe grega (*εἰρωνεία* > *ironía*). Así quedaba aberto en latín o camiño para os préstamos gregos en -*ía*; os poetas cristiáns xa escandían *harmonía* (*ἁρμονία*), *symphonía* (*συμφωνία*) etc, que no lat. "clásico" eran insólitas. Este novo sufixo acabou sendo moi produtivo en latín e en romance e dá lugar a unha abondosa familia de abstractos que xa nin teñen raíz grega (*cortesía, covardía...*); os centenaes de voces formadas con -*ería* ou -*aría* sobre substantivos en -*eiro* tamén teñen a mesma desinencia -*ía*, que na orixe é grega. Ora, o lat. (que en xeral é o intermediario destes cultismos) non foi consecuente na colocación dos acentos; por outra parte, hai un bo número de palabras deste tipo que teñen como lingua intermediaria o francés, que é lingua de acento fixo e acentúa sistematicamente -*ie* (*pathologie, amnésie*); o francés é seguramente o responsable de moitas voces en -*ía*, do tipo que nos ocupa. Velaquí sinopticamente as posibilidades. As linguas

romances de acento móbil concordan na acentuación *-ía* nun bo grupo de palabras; non é probable que todas fosen directamente beber á fonte grega pois puido haber unha lingua moderna intermediaria:

Sufixo	<i>VOLG</i>	Houaiss	María Moliner	<i>IEC</i>	Zingarelli
	agonía	agonia	agonía	agonia	agonia ¹¹
	alegoría	alegoria	alegoría	al.legoria	allegoria ¹²
-cromía	policromía	policromia	policromía	policromia	policromia ¹³
-ectomía	mastectomía	mastectomia	mastectomía	mastectomia	mastectomia ¹⁴
-metría	simetría	simetria	simetría	simetria	simmetria ¹⁵
-opía	miopía	miopia	miopía	miopia	miopia ¹⁶
-patía	cardiopatía	cardiopatía	cardiopatía	cardiopatía	cardiopatía ¹⁷
-patía	simpatía	simpatia	simpatía	simpatia	simpatia ¹⁸
-stasia	apostasía	apostasia	apostasía	apostasia	apostasia ¹⁹
-tomía	osteotomía	osteotomia	osteotomía	osteotomia	osteotomia ²⁰
-tropía	entropía	entropia	entropía	entropia	entropia ²¹

No lat. científico renacentista e posterior (do que proceden os préstamos romances) debeu de haber bastantes vacilacións entre *-ía* e *-ia* e isto xustifica que nas linguas romances haxa discrepancias e, ás veces, no curso da historia, trasacordos; isto afecta mesmo aos nomes xeográficos: *Antióquia* e *Etiópia* foron antes *Antióquia* e *Etiópiā*. Velaquí unhas cantas voces para as que non hai acordo nas diferentes linguas románicas (en caso de dúas solucións damos en segundo lugar a que os dicionarios propoñen como secundaria).

Sufixo	<i>VOLG</i>	Houaiss	María Moliner	<i>IEC</i>	Zingarelli
	ambrosía	ambrosia /ambrósia ²²	ambrosía	ambrosia	ambròsia
	amnesia	amnésia /amnesia	amnesia	amnèsia	amnesia ²³
	autopsia	aotópsia	autopsia	autòpsia	autopsia ²⁴

¹¹ Gr. ἀγωνία; it. 1342, fr. XIV, cast. med. XV, pt. XV.

¹² Lat. allegoria(m) do gr. ἀλληγορία; fr. 1188, pt. XIII, it. 1342, cast. med. XV.

¹³ De *tri-* + χρώμα + *-ía*.

¹⁴ Gr. ἐκτομή 'corte', comp. de ἐκ- 'fóra' e τομή 'tallo' + *-ía*.

¹⁵ Lat. symmetria (gr. συμμετρία).

¹⁶ Formado sobre o gr. ὄψ- 'ver' (ὄψς, xenit. ὠπός 'ollo').

¹⁷ Gr. -πάθεια.

¹⁸ Lat. sympathīa (gr. συμπάθεια); fr. 1420, it. 1560, cast. 1582, pt. 1600.

¹⁹ Lat. apostasiā, gr. ἀποστασία; fr. 1250, it. 1301, cast. XIV, pt. XV.

²⁰ V. *-ectomia* (nota 13).

²¹ Al. *Entropie* (voc. creado por Clausius en 1865), comp. do gr. ἐν- 'dentro' e τροπή 'reviravolta', sobre o modelo de *Energie* 'enerxía'.

²² En pt. a *ambrósia* é unha planta, a *ambrosia* a comida dos deuses. Lat. ambrosia(m), do gr. ἀμβροσία; it. desde Dante; cast. 1438; fr. XV, pt. 1543.

²³ Fr. *amnésie* (1771), do gr. ἀμνησία.

	biopsia	biópsia / biopsia ²⁵	biopsia	biòpsia	biopsia
	eutanasia	eutanásia	eutanasia	eutanàsia	eutanasia ²⁶
	farmacia	farmácia	farmacia	farmàcia	farmacia ²⁷
-uria	hematuria	hematúria / hematuria	hematuria	hematúria	ematúria / ematuria ²⁸
	xeodesia	geodesia / geodésia	geodesia	geodèsia	geodesia ²⁹
	academia	academia / (acadêmia)	academia	acadêmia	acadêmia ³⁰
	alquimia	alquimia	alquimia	alquímia	alchimia / alchimia ³¹
	alopecia	alopecia	alopecia	alopècia	alopècia / alopecia ³²
-emia	anemia	anemia (anémia ³³)	anemia	anêmia	anemia ³⁴

²⁴ Gr. ἀντοψία 'o observar cos propios ollos'; fr. *autopsie* (1573); it. 1680, cast. 1728, pt. 1836.

²⁵ *Biopsia* en Portugal; *biopsia* no Brasil. V. *autopsia*.

²⁶ *DELL*: "Gr. euthanasia 'morte felice', comp. di eu- 'eu-' e un der. di thánatos 'morte' (d'orig. indeur.). La vc. gr. era spesso pronunciata da Augusto imperatore, secondo l'informazione di Svetonio ("sibi et suis euthanasian similem (hoc enim et verbo uti solebat) precabatur" = "egli chiedeva agli dei per sé e per i suoi una simile euthanasian – che era il termine proprio di cui egli era solito servirsi", cioè una morte rapida e senza sofferenza, Augusto 99) e fu ripresa in epoca mod. da filosofi e politologi ingl. (Janni 83-85)". It. 1554, fr. 1771, pt. 1836, cast. 1925.

²⁷ Lat. med. *pharmacia*, gr. φαρμακεία; fr. 1314, it. 1585, pt. 1668, cast. 1706.

²⁸ Gr. αἷμα 'sangue' + un suffixo creato coa raíz οὐρη- (cfr. οὐρημα -ματος 'urina').

²⁹ Houaiss: "gr. *geōdaista,as* 'repartição ou seção da terra; us. em oposição a *geometria*' (com rad. do v. gr. *daidō* 'dividir, partilhar'), pelo fr. *géodésie* (1644); a sílaba tônica tem flutuado em português; cp. esp. *geodesia* (isto é, acentuado em *-de-*) e o it. *geodesie* (isto é, em *-si-*); ver *ge(o)-*; f. hist. 1713 *geodesia*".

³⁰ *DELL*: "vc. dotta, lat. *Academīa(m)*, nom. *Academīa*, dal gr. *Akadēmeia*, bosco sacro all'eroe *Academo*, dove insegnava Platone; 1308". En pt. distinguen *academia* 'colexio de sabios' e *acadêmia* (br. *acadêmia*) 'modelo de gesso ou estampa'.

³¹ *DELL*: "Attraverso il basso lat. (*chimia, alchimia* 'scienza occulta che cercava la pietra filosofale') risale all'ar. *alkīmiyā* 'pietra filosofale' (tratto da una voce copta *chama* 'nero', oppure dal gr. *chymēia* 'mescolanza di liquidi'), 'una specie di reagente universale' e 'l'arte per ottenerlo'. Sulla prn. alchimia invece della oggi più com. alchimia cfr. LN XXXII (1971) 124 e XXXIII (1972) 50".

³² Houaiss: "gr. *alōpekia,as* 'pelada (que faz tombar os cabelos), partes peladas da cabeça', este do gr. *alōpex* 'raposa', animal muito sujeito à queda de pêlo, representado no lat. *alopécia* 'doença que faz cair os cabelos da cabeça e da barba', pelo fr. *alopécie*; f. hist. sXV *alopicia*, sXVII *alopécia*".

³³ Houaiss: "a pronúncia paroxítona (*-emia*) é tendencialmente universal na língua de cultura, embora haja áreas de vacilação regional e de hesitações de um inteiro grupo social".

³⁴ *DELL*: "Vc. dotta, gr. *anaimía* 'mancanza di sangue', comp. di an- priv. e hâima 'sangue' (V. *-emia*), attrav. il fr. *anémie* (1722)".

Quedan finalmente un grupo numeroso de casos en que o portugués (e case sempre o italiano) acentúa no -í- e o castelán (e sempre o catalán) na sílaba precedente.

Sufixo	VOLG	Houaiss	María Moliner	IEC	Zingarelli
	anorexia	anorexia	anorexia	anorèxia	anoressia ³⁵
	asfixia	asfixia	asfixia	asfixia	asfissia ³⁶
	astenia	astenia	astenia	astènia	astenia ³⁷
	acrobacia	acrobacia	acrobacia	acrobàcia	acrobazia ³⁸
	alercxia ³⁹	alergia	alergia	alèrgia	allergia ⁴⁰
-algia	nostalxia	nostalgia	nostalgia	nostàlgia	nostalgia ⁴¹
-cardia	taquicardia	taquicardia	taquicardia	taquicàrdia	tachicardia ⁴²

E así moitos outros casos conforme a este esquema: *-cefalia (acefalia)*, *-cinesia (telecinesia)*, *-demia (epidemia)*, *euforia*, *-filia (pedofilia)*, *-fobia (xenofobia)*, *fotoxenía*, *-gamia (monogamia)*, *-mancia (quiromancia)*, *-maquia (logomaquia)*, *-pepsia (dispepsia)*, *poliandria*, *-rraxia (hemorragia)*, *-rritmia (arritmia)*, *-scopia (endoscopia)*, *-sepsia (asepsia)*, *-terapia (hidroterapia)*, *-termia (hipotermia)*, *-timia (lipotimia)*, *-trofia (atrofia)*, etc.

Aínda que modernamente parece darse preferencia ás formas en *-ía*, o certo é que non hai maneira de encontrar unha regra; ou sexa, non hai un criterio etimolóxico que permita prever cal é a posición do acento. Así é que tendo en conta que hai algunhas destas voces que xa teñen unha circulación elevada (como é o caso da maior parte das que mencionamos, que forman parte do vocabulario dunha persoa de cultura media), preferimos admitir o

³⁵ Gr. ἀνορεξία 'falta de apetito'; fr. 1584, pt. 1716, it. 1819, cast. 1876.

³⁶ Gr. ἀσφυξία 'falta de pulso'; fr. 1740, it. 1773, cast 1786, pt. 1789.

³⁷ Gr. ἀσθένεια 'sen forza'; pt. 1694, fr. 1790, it. 1819, cast. 1884.

³⁸ Do fr. *acrobatie* (de *acrobat* + suf. *-ie*). fr. 1853, it. 1819, pt. 1899, cast. 1946. (Se a voz fose cuñada no port. ou no cast. directamente, diríase **acrobacia* ou **acrobacia*; cfr. *-patia*).

³⁹ Houaiss: fr. *allergie* (1922) 'modificación de un organismo por un virus tal que uma reinoculación desse organismo pelo mesmo virus provoca reaccións diferentes daquelas provocadas com a primeira inoculación', este do al. *Allergie*, pal. forjada por Clemens von Pirquet (1874-1929, pediatra austríaco), prov. pelo ing. *allergy* (1913); ver *al(o)-* e *-erg-*."

⁴⁰ *DELI*: "Vc. dotta, gr. ouria, nome di un uccello acquatico e per questo connesso, non si sa con quanto fondamento, con la rad. del v. ourèin, che ha il sign. di base di 'acqua'".

⁴¹ *TLF*: "1769, empr. au lat. sc. *nostalgia* (1678, J. J. HARDER, *De nostalgia, hoc est de tristitia et tabe ex cupiditate redeundi in patriam*) formé du gr. νόστος «retour» et ἄλγος «douleur, mal (v. *-algie*)», littéralement «mal du retour». it. 1764, pt. 1836, cast. 1880.

⁴² O pt. usa *-cardia*, "do gr. *kardia*, as 'coração' (tomado como se no voc. houvesse o suf. *-ia*, formador de subst. abstr.), em compostos da terminologia médica, quase exclusivamente do sXIX em diante"; e *-cárdia* na nomenclatura zoológica, vernaculizadas em port. de f. instável, alternando com *-cárdio* (alternando, em consequência, tb. no g. gramatical): *bucárdio/bucárdia*, *isocárdio/isocárdia*, *venericárdio/venericárdia*" (Houaiss).

uso, aínda que coincida co castelán. Non é rendible reeducar unha poboación enteira para que diga *anorexia* ou *taquicardia* porque con iso non gañamos nada en enxebreza e, por outra parte, non son solucións lingüisticamente máis “coherentes” ca *anorexia* e *taquicardia*. Intervir nestas palabras acabaría creando confusión e seguramente non tardarían en aparecer hipergaleguismos como **inopía* ou **axencia*⁴³. A nosa única intervención (se ocorre algunha vez) consiste en evitar que se disgreguen familias; así, conforme a *miopía*, propoñemos que se diga tamén *diplopía*.

Aínda hai outro caso en que as nosas propostas de acentuación poden ser contrarias ao principio etimolóxico; estas “incoherencias” lingüísticas teñen a súa xustificación. Así: as palabras rematadas en *-tipo*, conforme á regra etimolóxica, deberían ser esdrúxulas: **ecótipo*, **biótipo* etc. Pero é un caso límite onde nin o experto percibe moi ben cal é o segmento principal da palabra e, igual que un usuario normal, analiza *eco-* e *bio-* como prefixos e *-tipo* como a parte estable. Esta é a razón pola cal preferimos acentuar *biotipo*, *ecotipo*, remotivando a familia; e así: *arquetipo*, *prototipo* etc.; e igual aqueloutras voces en que *-tipo* é máis ben unha forma sincopada de *tipografía*: *daguerrotipo*, *logotipo*. Outras linguas, como o italiano ou o portugués, teñen vacilacións grandes; o castelán e o catalán prefiren tamén as formas remotivadas en *-tipo* e *-tip*. Por estas razóns preferimos unha solución menos drástica ca no caso de *’-lito* e non propoñemos a restauración da acentuación etimolóxica, que tamén sería defendible.

Creo que con estes catro casos (*glico-*, *’-lito*, *-ía* ou *’-ia* e *-tipo*) mostramos máis ou menos cal era a nosa filosofía para a adaptación de internacionalismos; é probable que non sempre fosemos congruentes. Ademais, en materia de planificación do corpus, un principio pode contradicir outro e non sempre é doado decidir cal debe prevalecer.

3.2. Voces librescas, cántas se admiten

Queda visto daquela o “cómo”; queda agora responder á outra pregunta: “cántas”. A nosa intención era facer un índice de entradas dun dicionario de lingua. Iso quere dicir que se debería contemplar unha cantidade prudente de entradas para que non sobrepasase nin por exceso nin por defecto os límites do que o noso usuario ideal (un lector culto medio, non especialista) encontraría suficiente. Tendo en conta que a nosa lingua na súa fase moderna non ten unha gran tradición lexicográfica nin literaria fixemos (antes de lelo) o que recomenda Zgusta (1971: 247 ss.) no seu manual: usamos dicionarios doutras linguas de dimensións semellantes ao que

⁴³ *Agenzia* é, cómpre dicilo, a forma correcta italiana.

imaxinabamos para a nosa, arredor de 50.000 palabras, cinco mil arriba ou abaixo. Riba da nosa mesa, constantemente abertos estaban dicionarios de lingua do italiano (o Dàrdano e o Zingarelli), franceses (case sempre o *Petit Robert*, pero tamén o *Lexis* e o *DFC* ambos de Larousse), cataláns (o Fabra e o da Gran Enciclopèdia Catalana), españois (da RAE, o María Moliner, o *Vox* de Spes) e portugueses (o de Cândido de Figueiredo, o Aurélio e o Rebelo Gonçalves entre outros); tamén botamos man de dicionarios plurilingües, entre eles os Duden e outros máis concisos pero extraordinariamente útiles como o *Capitol's Concise Dictionary*, que recolle unhas 22.000 palabras, moi ben seleccionadas, cos equivalentes en sete idiomas: inglés, sueco, holandés, alemán, francés, italiano e español. Estes dicionarios mostraban cales eran as nosas lagoas léxicas, case todas referidas á civilización moderna. É verdade que entre todos eles hai bastante disparidade; por iso, ademais da “intuición persoal”, sempre discutible, guiábamonos porque o mesmo termo figurase en máis dun dicionario. Como a inclusión ou exclusión dunha voz non se basea en listas de frecuencias feitas sobre un corpus non descartamos que haxa uns centos de voces que sobren ou uns centos que falten, e, igual que no caso das escollas do apartado anterior, outros autores (mesmo con criterios idénticos) chegarían a resultados diferentes.

3.3. Voces “vulgares” que necesitan depuración

Quédanos agora referirnos á outra parte: (a) ao tipo de palabras que non pertencen ás artes nin ás ciencias e que exemplifiamos antes coa voz *bésta*; son tanto voces que noutrora foron patrimoniais e polas razóns que sexa foron esquecidas ou case retiradas da circulación; e tamén voces cuñadas fóra, que a modernización da cultura puxo en circulación e hoxe son imprescindibles e mesmo de frecuencia elevada. E (b) ás voces patrimoniais galegas para as que hai dobre, tripla (e ás veces céntupla) solución.

3.3.1. Voces patrimoniais

Empezamos polas do primeiro tipo. Cando moitos de nós (ou case todos) aprendemos a falar, libres aínda de prexuízos puristas, palabras como *libreta*, *lápiç*, *pizarra*, *laguna*, *obispo*, *comulgar*, *corcho*, *lexía*, *alambre*, *calaveira* (ou mesmo *calavera*), *conexo* (ou mesmo *conejo*), e claro está *bombilla*, *manillar*, *charol*, *buzón*, *carbunco* e, se cadra, varios centos máis eran tan nosas como *sebe*, *marelo* ou *estraloque*. Todas aquelas voces entraron no galego polo procedemento ben coñecido do préstamo, que é un fenómeno que se dá en todas as linguas. Ora, entre nós, a gran cantidade de bilingües e o feito de o contacto lingüístico terse establecido entre unha lingua hexemónica (a da escola, do catecismo, do xornal) e outra subalterna (a da corredoira) motivou que

circulasen unilateralmente do castelán para o galego, en forma de enxurrada, non só préstamos de necesidade (do tipo *bombilla* ou *niqui*) senón moitos de luxo (como *caña* ou *vizaña*), e tamén por vía de calco (*lagoa* 'espacio borrado irrecuperable nun texto ou na memoria').

Se o galego fose estruturalmente moi distanciados do castelán uns centenaes de préstamos léxicos, mesmo atinxentes ao vocabulario fundamental, serían asimilables. Pero sendo dous sistemas tan veciños a capacidade do galego para dixerilos é tan limitada que admitilos todos indiscriminadamente daría lugar a unha lingua completamente *alienada*. Por iso desde os primeiros textos escritos modernos, en nome do purismo, se comezou contra eles unha batalla que deu en xeral bos froitos se prescindimos dos casos máis radicais, que deron lugar a formas hiperalienadas.

O criterio que seguimos no *VOLG* foi tamén depurar. A depuración podería contemplarse de dúas maneiras: unha radical, segundo a cal o portugués moderno é o que tería sido o galego de non ter pasado por unha decadencia; outra, que considera que tamén o galego puido ter unha deriva propia, ou dito doutra maneira: non todo o que está no galego moderno e que discrepa do portugués ten que ser necesariamente galego corrupto. Optamos por esta segunda estratexia porque é máis realista; optar pola primeira obrigaría a retirar da circulación palabras que son galegas desde as orixes, aceptar os castelanismos que ten o portugués mesmo, e aínda máis, converter o galego para os galegos case nunha segunda lingua que só se podería dominar por unha aprendizaxe escolar longa.

Con este ideal lingüístico quedanos agora dilucidar qué é bo galego e qué non o é. As ferramentas para facelo son as coñecidas:

(a) Unha é a gramática histórica, que permite en moitos casos discriminar ben o galego do castelán; *alambre*, *sangre* ou *caña* non poden ser galegas porque incumpren as leis da gramática histórica galega. Ora, aínda despois de sabido iso hai que valorar se a palabra é desarraigable ou non, porque hai préstamos que son seculares e, cremos, irreversibles: *medrar* e familia son castelanismos e quedaron no *VOLG* como voces galegas incorporadas (incluso hoxe parece máis galego *medrar* ca *crecer*); *pucheiro* tamén é castelanismo e a ver quen se atreve a desterralo. Pero entre o branco e o negro, entre o *alambre* e o *pucheiro*, pode haber moitos casos discutibles que segundo quen fíxese o *VOLG* quedarían dentro ou fóra.

(b) Se a gramática histórica non axuda (e aínda que axude tamén) bótase man da documentación antiga. Hoxe hai moito onde documentarse:

dicionarios etimolóxicos, glosarios de textos medievais galegos e portugueses (*Cantigas de Santa María, Crónica Geral e Crónica de Castilla*). No Corominas inclúense o galego, o portugués e o catalán, moitas veces con primeiras documentacións para cada lingua; cando se redactou o *VOLGA* faltaba o Houaiss que inclúe unha cronoloxía moi actualizada, pero a *Cronologia* de Lorenzo e o *Dicionário Etimológico* de Geraldo da Cunha resolvéronnos moitos casos.

Velaquí, por vía de exemplo, o noso xeito de operar neste segundo caso. As terminacións *-zo* (*vezzo*) e *-cio* (*vicio*) son galegas (aínda que unha máis patrimonial cá outra); o mesmo *-zar* (*comezar*) e *-ciar* (*anunciar*) (en pt. o noso *z* é un *ç*); daquela, *prezo* e *precio* poderían ser galegas (ou castelás) o mesmo que *aprezar* e *apreciar* pero polos textos antigos sabemos que a forma patrimonial era *prezo* (*preço*) que aparece en textos do XIX e do XX aínda que posiblemente era forma libresca (dubidamos que sexa forma viva). Sabido iso pódese tomar unha determinación. Ora, neste caso a nosa decisión non pode deixar de tomar en consideración que *prezo* é a cabeza dunha importante familia léxica entre cuxos membros se encontra (poñámoslo de momento así) *precioso, preciosismo, apreciar, apreciación, despreciar, despreciativo, despreciable, menosprecio, menospreciar, depreciación...* De feito, se optamos por *prezo* pero *depreciación*, estamos convertendo a familia léxica en inmotivada e iso supón unha sobrecarga para a aprendizaxe do idioma e unha fonte de inseguridades á hora de construír o noso vocabulario (porque a escolla entre *-zo* ou *-cio* non afecta só ás palabras desta familia). Así é que temos que decidir entre adherírmonos ao principio do enxebriemento ou ao da simplificación (aproveito para dicir que simplificar irregularidades debe ser tamén un dos principios do planificador: as linguas teñen que ser doadas de aprender e en caso de seren planificadas “in vitro”, como é en parte o noso caso, non deben de incluír irregularidades innecesarias). Pois ben, neste caso axudounos a saír da dúbida botarmos unha ollada ás restantes linguas románicas; en case todas (poñémolas en castelán) *precio, desprecio* e *menosprecio* dinse con voces populares: cat. *preu, prear, menyspreu, menysprear* (pero *apreciar, apreciable, apreciación...*); fr. *prix, priser, mépris, mépriser, méprisable* (pero *apprécier, appréciatif, appréciation, déprécier, précieux, préciosité...*); o it. é un pouco máis confuso: ten *preggio* e *preggiare* no sentido moral de ‘estima’ e ‘ter estima’ e *prezzo, prezzare* etc. (tamén populares) no sentido comercial, con toda a familia. Con todo isto á vista acabamos inclinándonos, non con total convencemento, pola solución enxebrista de *prezo, prezar, desprezo, desprezar, menosprezo* por un lado e *aprecio, apreciar, depreciar, precioso* por outro. É case a solución portuguesa e seguramente un reintegracionista de mínimos (non digamos de máximos) estará encantado de que optamos por ela; pero pode

haber moita xente que con razón estea en desacordo porque lle complicamos a vida ao neno galego, que por ser bilingüe ten que estar constantemente facendo exercicios de gramática contrastiva para falar sen faltas e a fin de contas é unha marca diferencialista que está inventando ou reinventando o codificador (porque o que está no uso é outra cousa).

Nalgúns exemplos que mencionamos antes (*alambre, calamar, pulpo*, etc) a voz patrimonial por razóns técnicas, escolares, relixiosas, comerciais ou doutra índole foi desprazada polo castelanismo ou relegada a unha acepción moi concreta (como é o caso de *bésta* viva só no sentido de 'tendón') ou vive nunha área dialectal moi restrinxida. A nosa filosofía nestes casos foi rehabilitar a voz patrimonial; por iso propoñemos *lura* (e condenamos *calamar*), *varela* (en vez de *varilla*), *nacida* (en vez de *carbunco*), *xoio* (en vez de *cizaña*), *cortixa* (en vez de *corcho*), *chumbo* (en vez de *plomo*), *bésta* (en vez de *ballesta*), *engraiar* (en vez de *granar*), *piollo pato* (en vez de *ladilla*) e así unha boa morea delas onde a voz propia estaba enterrada (ou case) debaixo dun castelanismo.

3.3.2. *Préstamos compartidos por varios idiomas*

Ademais deste tipo de palabras, para as que hai documentación antiga ou dialectal e podemos acudir a elas como préstamo interno para desaniñar, se convén, un castelanismo, hai outras moitas palabras para as que non hai documentación antiga porque non circularon antes de o galego esmorecer ou porque os documentos non as rexistraron. A palabra *galería* temos claro que non é galega e que seguramente chegou a nós por medio do castelán; as primeiras documentacións son: fr. 1316 (*galerie*); it. 1554 (*galleria*), cast. 1580, pt. 1600. Esa secuencia cronolóxica (e a fonética da palabra) demostran que naceu no francés; se cadra chegou ao castelán por vía italiana e seguramente ao portugués (e sen dúbida ao galego) a través do castelán. *Galería* é hoxe no galego unha voz insubstituíble e sería absurdo que os autores do *VOLG* lle andasen buscando posibles substitutos ou a disfrazasen de galega baixo a feitura de **galeiría*. Igual que *galería* hai centos de casos en que un mesmo préstamo é compartido por varias linguas e iso abonda para disiparnos escrúpulos.

3.3.3. *Préstamos que van do castelán só para o galego*

O noso escrúpulo comeza se o neoloxismo é compartido exclusivamente polo castelán e o galego. Nestes casos o préstamo pode ser un castelanismo de luxo para o que existe voz patrimonial galega sinónima ou moi próxima; a nosa actitude nestes casos foi propoñer unha substitución ou ampliar o abano de significacións dunha voz galega para substituír o castelanismo: así

para *descalabro* propoñemos *desfeita*; para *escotilla*, *trapela*; para *galpón*, *pendello*; para *boquilla*, *embocadura*; para *chaparrón*, *ballón*...

Pero hai moitos casos en que falta unha voz patrimonial galega aproveitable por sinonimia ou ampliación de sentidos. Nestes casos acadimos case sempre ao portugués, que, unhas veces, toma a voz dun idioma distinto do castelán ou produciu innovacións máis próximas aos étimos (que pertencen a outra lingua moderna) ou xerou el mesmo unha voz nova con procedementos máis acordes coa estrutura da nosa lingua. Por iso propuxemos substitucións de voces de uso corrente no galego oral como as do cadro, polas correspondentes portuguesas:

Castelán e galego oral	(Portugués) e galego VOLG	
contraseña	(contra-sinal) contrasinal	
corbata	gravata	<i>fr.</i> cravate
corresponsal	correspondente (s.)	
cruce	cruzamento	
charol (1684)	(charão 1588) charón	
cuantía	(contia) contía	
chino	(chinês) chinés	
decomiso	(comisso) comiso	
desapacible	(desaprazível) desapracible	
detentar	deter	
disminuir	(diminuir) diminuír	
engranar	engrenar	<i>fr.</i> engrener
gaseosa	gasosa	<i>it.</i> gassosa; <i>fr.</i> (eau) gazeuse
grúa	guindastre	
depositaría	caixa de depósitos	
chicle	goma de mascar	

É só unha mostra. Nalgúns casos a adaptación de estranxeirismos á nosa fonética achegounos tamén ao portugués; desta maneira quitamos o *ch* en voces que o castelán adaptara inadecuadamente para nós, porque non ten na súa fonética moderna o son fricativo correspondente. Así demos preferencia a *bobxeivique*, *clixé*, *xilaba* ou *xintoísmo* co [ʃ] das linguas orixinarias.

Pero o recurso do portugués foi tamén dosificado. Por exemplo, para a familia do pt. *treinar* (que é un anglicismo fronte o cast. *entrenar*, que é un galicismo) admitimos a voz algo máis xenérica de *adestrar*, que xa circulaba nos léxicos de deportes e retransmisións da TVG. A ampliación do abano de significados dunha voz patrimonial é un recurso habitual, ao que xa nos referimos antes.

Para fuxir do castelanismo, á parte dos recursos indicados, aínda se podería contar con outro: a invención de palabras. Non seríamos nós os primeiros en facelo nin teríamos por qué estar deslexitimados. Se inventa

palabras un home da rúa con non menos dereito poderá facelo un planificador lingüístico. Os que falan de Ben Yehuda e do labor da Academia da lingua hebrea contan cómo se fabricaron moitas palabras para o hebreo moderno; Sauvageot refire como Aavik creou palabras para o estoniano con elementos absolutamente arbitrarios (guiado só polo fonosimbolismo das “letras”) e hoxe son voces do vocabulario común, mesmo frecuentes. No noso caso a onomatuxia foi administrada con moita mesura (pois non asumimos o papel de neólogos). Só lembramos agora dous casos de onomatuxia pola nosa parte (se cadra hai algún máis) e non teñen nada de arbitrario nin de orixinal. A voz cast. *acera* (que se debería escribir *hacera* pois deriva de *baṣ* <FACIE) é exclusiva do castelán; o cast. *arcén* (ant. *árzen*) aínda que non está illada (it. *argine* 'arró') tampouco ten fonética galega; en galego debería ser **arxe* <AGGER 'terraplén'). *Acera* en pt. dise *passeio* (que debe ser un anglicismo pois en ingl. am. dise *walk* ou *sidewalk*; ingl. br. *pavement*); *arcén* non sabemos se ten equivalente en portugués. A nosa escolla estaba, daquela, entre *acera* ou *paseo*, pero para as dúas tiñamos reticencias: *acera* por ser un castelanismo do tipo *alambre* e *paseo* por ser demasiado xenérico (as solucións doutros idiomas tampouco daban pistas para préstamo ou calco: fr. *trottoir*, it. *marciapiede*, al. *Fußsteig*). Así é que sobre o esquema de *beirmar* e sobre a forma catalana *voravia* (concorrente de *vorera*) 'acera' introducimos *beirarrúa* e de paso resolvemos tamén o problema de *arcén* como *beiravía*. Como as oficinas de tradución da Xunta e doutros organismos as usaron bastante tiveron certa aceptación e xa se verá se cristalizan. O que queremos que quede claro con isto non é a nosa capacidade de onomaturgos, senón a nosa dispoñibilidade a ir tamén a outros idiomas románicos en caso de que a axuda do portugués non forneza unha solución que nos pareza adecuada.

Queremos rematar este apartado advertindo que non se debe extraer unha idea errada a partir dos casos e dos exemplos con que ilustramos a nosa tarefa de innovadores. Hai centenaes de casos en que, aínda tendo a certeza de que unha voz é nova, produto da desruralización do galego, está ben cuñada porque se adoptou espontaneamente conforme á estrutura da nosa lingua. Neste caso non tivemos máis que rexistrala na nosa listaxe. Isto redundaba noutro dos noso principios: aceptar o que a xente di sempre que non haxa unha razón moi poderosa en contra. Un purismo esaxerado acabaría creando unha distancia grande entre os dous rexistros básicos da lingua (o coloquial e o formal) e iso sería unha fonte constante de erros e de inseguridades; e a inseguridade ou falta de comodidade (por prurito de corrección) é unha das razóns que bota para atrás non só a neofalantes senón a falantes de lingua galega inicial. Á xente hai que darlle confianza e non crearlle reticencias.

3.4. Voces “vulgares” (galegas) para as que é necesaria unha escolla

Imos xa co último grupo: aqueles casos en que para un concepto único o galego ten dúas, tres e ás veces corenta e mesmo algunha vez cen voces diferentes. É ben sabido que todas as linguas teñen sinónimos e que os toleran; nun artigo de dicionario de linguas moi elaboradas, como poden ser o castelán ou francés ou o inglés case non hai voz con algo de complexidade semántica que non teña varios sinónimos. Pero a nosa lingua está aínda en transo de elaboración e nela, amais dos sinónimos normais (do tipo *acevo* = *xardón*, *bosta* = *buleira*) hai aínda moitos que son restos dunha vella distribución dialectal na que voces de idéntica orixe dan resultados xeográficos diverxentes (do tipo *chao* = *chan*, *fiollo* = *fiúncho*, *gado* = *gando*). Hai que tratar os dous tipos de maneira diferente. Empezamos por estes últimos.

3.4.1. Variantes dunha mesma raíz

En linguas nas que a elaboración foi espontánea esa variedade de formas dialectais que aínda se recollen nos atlas lingüísticos acabou privilexiando unha escolla: a da cidade ou comarca que serviu de base para o estándar ou a do escritor que o fundou. Entre nós toda esa variedade mantén aínda case todo o seu vigor, aínda que se pode apreciar unha certa preferencia no galego literario polas formas occidentais (porque é a zona que máis literatos deu e máis sobresalientes). Con este tipo de palabras as nosas estratexias no *VOLG* foron varias, pois tivemos en conta razóns etimolóxicas, razóns demográficas, harmonía coas solucións propostas nas *Normas*. Desgraciadamente non todos os criterios son acumulativos e mesmo hai veces que uns contradín os outros. Por outra parte, tamén tivemos en conta o punto de vista co que acabamos o apartado anterior: non condenar máis que o estritamente necesario para que o falante non se sinta incómodo. Así é que tratamos de navegar entre a Escala de propoñer unha forma única e a Caribdis de condenar o mínimo sempre que sexa bo galego. Por iso, na columna de sinónimos, entre os admitidos e os condenados hai unha categoría de formas toleradas:

ENTRADA	SINÓNIMO	SIGNIFICADO
capoeiro	capoeira	<i>formas equivalentes</i>
cruño	cuño=>	<i>o sinónimo é preferible</i>
xunca	engra>	<i>a entrada está condenada</i>

As condenadas poden ser formas que evolucionaron dalgunha maneira anómala (poderíamos chamarlles “vulgarismos” se para o galego esta categoría fose doada de definir, porque é unha lingua con poucos rexistros). Aínda así, con este criterio decidimos condenar palabras como *farín*, *furruxe*,

imbar, badexo, aurela, anicar, entre outras moitas, que están moi documentadas, e propoñemos admitir só *ferín, ferruxe, enviar, abadexo, orela, anicar*. Insistimos en que o criterio de vulgarismo está pouco claro (e mesmo non é estático), así é que as nosas escollas son sen dúbida discutibles; nos exemplos anteriores vese que o criterio de “vulgarismo” case se confunde co que nas fonéticas históricas se lles chama “cambios esporádicos”; outros autores operarían doutra maneira; nós mesmos, se cadra, hoxe non coincidiríamos coas escollas de hai 15 anos.

Pero hai tamén palabras que sen poderen ser reputadas de vulgarismo foron condenadas; neste caso propoñemos que prevaleza a forma máis achegada á etimolóxica (ou arcaica), aínda que a outra concorrente poida ter unha maior representatividade demográfica: por iso preferimos *coleiro*, que é un cesto de levar ao *colo*, e non *culeiro*; deste xeito, de paso, remotivamos a palabra, que da outra maneira quedaba acéfala (ou vinculada erroneamente á familia do cast. *culo*). Como xa deixamos indicado ao longo desta exposición consideramos de grande importancia que os feitos lingüísticos sexan regulares; favorecelos é traballar no mesmo sentido da optimización da gramática.

Na categoría de formas toleradas hai tamén unha boa representación. Trátase de palabras que son bo galego pero que, por razóns de coherencia con outras escollas ou porque demograficamente son pouco representativas, foron secundarizadas; segundo o criterio etimolóxico de antes (ou o da forma máis arcaica) damos como entrada principal *arame, eixido, espir, favo, febra, fol, gándara, gando, gramalleira*, entre outras moitas, e deixamos como secundarias *aramio, enxido, despir, fava, freba, fole, gandra, gado, garmalleira*.

Se as dúas ou máis formas concorrentes non podemos (ou non sabemos) priorizalas conforme a algún dos dous criterios anteriores (o etimolóxico e o demográfico; ou tamén o da coherencia con outras escollas sistemáticas) optamos por deixar as dúas: *aiga* = *agnia*, *inda* = *aínda*, *aira* = *eira*, *érbedo* = *albedro*, *alcume* = *alcuño*, *ámago* = *sámago*, *amencer* = *amañecer*. Desta maneira os que dicimos *aiga* non incorremos en “falta” por un capricho do codificador.

Recoñecemos que entre os sinónimos prohibidos, os tolerados e os admitidos non hai unha fronteira clara; fóra dos casos en que se poden aplicar razóns obxectivas moi claras, a maioría dos casos teñen unha fronteira borrosa e meter unha voz dentro dunha das tres categorías depende bastante da intuición (ou, se se quere, da teima) persoal. A dos dous responsables deste dicionario non coincidían sempre, así que unhas veces ía a dun por riba e outras a doutro (oída a opinión dos axudantes). Hai daquela

moita materia para discutir e discrepar, á parte das incoherencias e erros e disparates que puidésemos cometer, que non serán poucos.

3.4.2. Escolla entre sinónimos de raíces diferentes

Queda, para rematar, referirmonos aos verdadeiros sinónimos, ou sexa, palabras de diferente raíz e que teñen un significado idéntico ou semellante.

Neste caso tamén poden darse dúas situacións: ou que sexan sinónimos na lingua xeral, como *fenda-regaña*, *robra-albaroque*, *panadería-tafona*, *cabeza-testa*, *entender-comprender* (nas linguas moi elaboradas son moi abundantes e son poucas veces intercambiables ao 100% porque sempre hai preferencias por razóns de colocación ou de rexistro); ou que sexan sinónimos xeograficamente distribuídos, como *parrocha-xouba*, *vagalume-lucecú-vella facendo as papas*, *relo-trelo* etc.

Os do primeiro tipo case non son tidos en conta no *VOLG* pois non é un dicionario de sinónimos. Como a sinonimia normalmente só afecta a determinadas acepcións, non rexistramos nada na columna de sinónimos. Os do segundo tipo, cando son dous ou tres ou algún máis, aínda que algunha das áreas poida ser ás veces moi pequena, tratamos de ser xenerosos con eles. Non faltan restras coma estas

gago	impar	píntega	libracións	celigras
tartamudo	saloucar	pinchorra	gurrias	cachogas
tatabexo	salucar	sacabeira	libras	cóchegas
tatexo	sotelar	sacarrancha	parias	coscas
tato		salamántiga	quitas	cóxegas
zarabeto		sapagueira	salvas	deligras
zarzallo				

O caso máis frecuente é de só un sinónimo; casos de dous, abundan; casos de seis (como o de *gago*) son raros; e casos de 20, coma o seguinte (*orballar*), son excepcionais:

babuñar	barrallar	barruzar	froallar	orballar
babuxar	barrazar	brecar ²	lapiñar	patiñar
barbuñar	barrufar	chuviñar	marmallar	poallar
barbuzar	barruñar	chuviscar	marmañar	zarzallar

Cómpre advertir que *orballar* é un concepto de límites borrosos que ten sinónimos incluso no mesmo lugar dependendo de sutilezas de se a orballada é máis miúda ou máis gorda, máis fría ou máis quente. A pesar desa abundancia de sinónimos, que haberá se cadra que simplificar ou discriminar mellor, a entrada está xa simplificada, como se pode comprobar nunha confrontación co mapa correspondente do volume IV do *ALGa* elaborado por Fernández Rei e colaboradores.

Outras veces témolo máis doado de resolver, porque o concepto é discreto e non permite sinonimias locais nin desviacións para arriba ou para abaixo do prototipo. O concepto '*digital*', buscado no dicionario de dicionarios polo índice castelán remite aos seguintes setenta lemas (que aínda son máis, pois eliminamos formas dobres por razóns de acento e de flexión; facemos unha tentativa de agrupación etimolóxica):

abeluria, abrula, aveluria
alcroque, alcroqueyro
babocas [zerro por balocas?], balloco, baloca, baloco, embalocado, broque
belitroque, bilicloques, bilicroque, bilitroque, milicrocas, milicroques, palitroques
cloques, croque, croquetas, cróquel, trócoles, tróqueles, troques
cuco, farricoque
estalote, estraladeira, estralante, estraloque, estroleque, estroqueiro
estoufo, estoupallo, estoupallón, estoupizo, estoupón, estoupona, toupón, toupous,
toupós
borleta
bota, botexo, boto
calabaza
campanela
chopo
dedalcira
estrincón
folla de sapo
grañoto [a flor]
sanjuais, sansillaos, sanxoáns, sanxuán (sanxuais), seixoáns, sensuais, sensuán,
soliano, xoanas, sábanos, savane, seoane, soana, soane
sapaqueiro
trascos

Son 20 raíces polo menos. Aínda así, un pouco á vista da súa distribución xeográfica, pola documentación literaria e, se cadra por preferencias persoais, quedaron reducidas ás seguintes sete formas, que posiblemente haberá que revisar á alza:

abeluria
borleta
croque
estalote
estraloque
milicroque
sanxoán

E velaí, sen entrar en moitas miudezas, cal foi a nosa estratexia.

4. CABO

Cómpre lembrar que o *VOLG* se publicou como versión "provisional" conscientes de que era moi revisable. Tiña soamente un carácter orientativo e estivo ata agora á espera dunha versión definitiva porque sabiamos que tería que haber moitas rectificacións polas nosas omisións, pola inclusión de

voces inútiles, por incongruencias e por erros debidos a descoidos ou ignorancia. De feito nestes 15 anos non paramos de riscar, engadir e rectificar. O texto circulou moito entre fabricantes de dicionarios e gabinetes lingüísticos. Deles son moitas suxestións que foron case sempre acertadas e tomadas en consideración. Así é que a autoría do *VOLG* é obra de tantos que case o labor de Manuel González e meu queda reducido ao de sermos iniciadores e receptores de consultas e de queixas. Pero non por iso perdeu mérito ningún e seguramente, para ben ou para mal, algún día vai ser considerado como un fito non desdeñable na elaboración do estándar do galego moderno.

Antón Santamarina

Instituto da Lingua Galega. USC

BIBLIOGRAFIA

- Baggioni, D. (1997): *Langues et nations d' Europe*. Paris: Payot.
- Colón Domènech, Germà (2003): *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra. Acostament lingüístic a les lletres catalanes*. Fundació Germà Colón Domènech (Castelló) – Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Barcelona)
- Corominas, J. / J. A. Pascual (1980): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos.
- DGEC = *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1983².
- Diccionario de diccionarios* = Santamarina, A. (ed.) (2000): *Diccionario de diccionarios*. A Coruña: Fundación Barrié, 2001².
- DRAE 1726 = Real Academia Española (1726-1739): *Diccionario de autoridades*. 6 vols. Madrid.
- DRAE 1870 = Real Academia Española (1780): *Diccionario de la lengua castellana*. Madrid: Imp. de D. Joaquín Ibarra.
- DRAE 1899 = Real Academia Española (1899¹³): *Diccionario de la lengua castellana*. Madrid: Hernando y Cía.
- DRAG = Real Academia Galega (1913-1928): *Diccionario gallego-castellano*. A Coruña: Imprenta y fotograbado de Ferrer.
- Eladio = Rodríguez González, E. (1958-1961): *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. Vigo: Galaxia.
- García, C. (1985): *Glosario de voces galegas de boxe*. Santiago: Universidade.
- Houaiss, A. / M. de Salles Villar, (2001): *Diccionario Houaiss da lingua portuguesa*. Rio de Janeiro: Objetiva.
- IEC = Institut d' Estudis Catalans (1995): *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona / Palma / Valencia: Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Edicions 3 i 4 / Editorial Moll / Publicacions de l' Abadia de Montserrat, 2002⁷.
- Landau, S. (2001²): *Dictionaries. The art and craft of lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Messner, Dieter (2000): "El *Diccionario de la lengua castellana* de 1780: una fuente del *Diccionario da lingua portuguesa* de 1783" RFE 80, 129-139.
- Moliner, María (1966): *Diccionario de uso del español*. Madrid: Gredos.
- Otero, A. (1947-1977): [compilación dos seus traballos lexicográficos e etimolóxicos sobre o galego], en *Diccionario de dicionarios*.
- Petit Robert* = Rey-Debove, J. / A. Rey (dirs.) (1993): *Le nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Rebello Gonçalves = Gonçalves, F. Rebello (1966): *Vocabulário da língua portuguesa*. Coimbra.
- Sobreira = Pensado Tomé, J. L. (ed.) (1979): Juan Sobreira, *Papeletas de un diccionario gallego*. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo.
- TLF = *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle*. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1971-1994.
- Vieira = Vieira, D. (1871-1874): *Grande diccionario portuguez ou Thesouro da lingua portugueza*. Porto.
- VOLG = Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega [1989]: *Vocabulario ortográfico da lingua galega*. Santiago.
- Webster's = *Webster's third new international dictionary of the English language unabridged*. Springfield, 1966.
- DELI = Cortelazzo, M. / P. Zolli (1999): *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Ed. en CD-Rom. Bologna: Zanichelli.
- Zingarelli = Dogliotti, M. / L. Rosiello (eds.) (1986¹¹): *Il nuovo Zingarelli. Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli*. Bologna: Zanichelli.